

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

shyn.ru

№ 5
(19636)
2023 чылдың
январь 25
среда

Хүннүң үнери — 08:30
Ажары — 17:18
Хүн дурту — 8:47

Садар өртээ
хостуг

12+

КЫШТАГЛААШКЫН

Байдал багай эвес-даа болза...

Чурукту интернет четкизинден алган.

Тываның агаар-бойдузу арыг болзун дээш

ТР-ниң Баштыңының чанында Экология айтырыгларының талазы-биле хөй-ниити экспертиза чөвүлелиниң ажил-чорудулгазының кол углаанышкы-нарының дугайында хурал Чазак бажыңыга январь 23-те болуп эрткен...

\ 2-ги арында

Овур-хевир чараштаар эмчи

Амгы үеде делегейниң кайы-даа булуңнарында пластиктиг кезишшкин кончуг сайзыраан. Ол ышкаш бистиң республикавыста база профессионал эмчилер тускай эртем-билигни чедип алган хуу клиникаларда ажилдап турар...

\ 6-гы арында

145 алдын медальды 2022 чылда Тываның
спортчулары чаалап эккеген.

Тыва спортчулар-биле ужурашкан

Январь 24-те Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг тыва спортчулар-биле ужурашканы эрттирген.

«Бөгүн бистиң спортчуларывыс-биле ужураштым. 2022 чылда маргылдааларга 1450 спортчу Тываны төлээлээш, 494 медальды, ооң иштинде 145 алдын медальды чаалап эккелген. Бистиң республикадан 111 кижи Россияның чыынды командазының кежигүннери болган.

Берге айтырыгларны база айтыр апаар. Ол дээрге-ле маргылдааларга киржириниң акшаландырышкын айтырыглары-дыр. Амгы үеде спортчуларның маргылдаалар үезинде оруунуң, чемненириниң, чурттаарының өрттээ 2011 чылда-ла тургускан санаашкыннар-дыр. Спортту неггедир дээрге бөдүүн өсөр эвес-ле болгай. Спортчуларның саны көвүдөп турар, ынчап кээрге оларның хандырылганын чогуур деңгелге чедирери эргежок чугула. Үндезиннери Саң-хөө яамызы-биле кады дилээр бис.

Бо чылын Бай-Тал, Аянгаты, Теве-Хая, Сарыг-Сеп, Сукпак, Суш, Сосновка, Самагалдай, Шуурмак, Бай-Даг суурларга база хоорай шинчи кирген Каа-Хемге «Эзирлерниң уялары» немежир. Ол ыш-каш республиканың Спорт яамызы ангар хевирниң 1 модульдуг залды тударын, 2 спортчу шөлдү тургузарын, 13 спортчу объектиге капиталдыг септелге чорударын база Шагаан-Арыг хоорайда спорт комплекзиниң тудуун доозарын планнап турар.

ТР-ниң Дээди Хуралынга (парламентиге) мээң Айыткалымны күүседир-биле Спорт яамызы Тывага бирги чайгы спартакиаданы эрттиреринге белеткенип турар. Кол сорулгаларның бирээзи – РФ-тиң камгалал сайыдының кубогу дээш делегей чергелиг Бүгү-армейжи хүреш маргылдаазын чогуур деңгелге эрттирери» — деп, Владислав Ховалыг социал четкиде бодунуң арнынга бижээн.

/ А. СОЯН.

ЭКОЛОГИЯ

Тываның агаар-бойдузу арыг болзун дээш

Тыва Республиканың Баштыңының чанында Экология айтырыгларының талазы-биле хөй-ниити экспертиза чөвүлелиниң ажыл-чорудулгазының кол угланышкыннарының дугайында хурал Чазак бажыңыга январь 23-те болуп эрткен. Ооң ажылынга Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг киришкен.

Россияның экология ниитилелиниң даргазы, Тыва Республиканың Баштыңының чанында Экология айтырыгларының талазы-биле хөй-ниити экспертиза чөвүлелиниң даргазы Рашид Исмаилов хуралды башкарып эрттирип, кол илеткелди кылган. “Экология” национал төлевилелдин “Арыг агаар” федералдыг төлевилелин республикага боттандыраарында дорт хамаарылгалыг албан черлериниң удуртукчулары эдеринчи дыңнадыгларны берген.

Республиканың төвү Кызыл хоорайның агаарын кышкы үеде арыг болдурары болгаш ооң-биле холбашкан айтырыгларны, “Экология” национал төле-

вилелдин “Арыг агаар” федералдыг төлевилелинге киржилгени, кадыг боктарны болбаазырадыр бедик технологиялыг бүдүрүлгелерни республиканың девискээринге тудары дээш база Тываның агаар-бойдузун арыглаарында хамаарышкан өске-даа айтырыгларны хуралга сайгарып чугаалашкан. Тыва Республиканың Баштыңының чанында Экология айтырыгларының талазы-биле хөй-ниити экспертиза чөвүлелиниң кежигүннери болгаш хуралче чалаткан, сайгарып чугаалашкан айтырыгларга ажылы хамаарылгалыг ажылдакчылар аразында санал-оналдарны солушканнар.

Кызылга хоорайның черде хуу чуртталга бажыңнар секторун газ болгаш электри-биле чылыдары, аңаа Россияның өске девискээрлеринден компанияларны хаара тудары; Кызылга совет үеде ажылдап турган улуг бүдүрүлгелерниң бажың-балгадын ээлеп алган амгы үениң биче бүдүрүлгелеринче тудуп чоруткан төпчүткен чылыг

четкизин катап тургузуп, биче бүдүрүлгелерниң хөй санныг одалга черлерин төпчүткен чылыдылга системазынга катап кожары; кадыг боктар болбаазырадыр бүдүрүлгени тудар девискээрни тускайлап бээри, ооң төлевилелин ажылдап кылыры дээш Тыва Республиканың Баштыңының чанында Экология айтырыгларының талазы-биле хөй-ниити экспертиза чөвүлелиниң хуралында чугаалашкан айтырыгларда нарын чүүлдер эвээш эвес болган.

Оларны шийтпирлээриниң тодаргай аргаларын тывары-биле “Экология” национал төлевилелдин “Арыг агаар” федералдыг төлевилелдин

офизинге Россияның экологтуг ниитилели-биле ажылчын ужуражылганы республиканың Арга-арыг ажыл-агыйының болгаш бойдус курлавырларын ажыглаарының яамызы эрттирер; “Экология” национал төлевилелдин “Арыг агаар” федералдыг төлевилелин боттандыраар талазы-биле арга-дуржулга солчуп, Кызылдың мэриязының бөлүк ажылдакчылары Красноярск хоорайже үнүшкүннү кылыр; Кызыл хоорайда чуртталга бажыңнарының хуу секторун электри-биле чылыдар болза, ооң чарыгдалдары чүү хире болурун санап тодарадыр дээш өске-даа ажылдарны кылып чорударын хуралга болган чугааның түңнелинде шийтпирлээн.

/ **Шаңгыр-оол МОНГУШ.**
Ада ТЮЛЮШТУҢ
тырттырган чуруктары.

Республика Баштыңының грантызынче мөөрейни чарлаан

Тываның суурларында бодунуң күш-ажылчы оруун эгелээр күзелдиг аныяк специалистер республика Баштыңының грант деткимчезинче кордап болур. Регионнуң Өөредилге яамызы 2022 чылда дээди болгаш ортумак тускай өөредилге черлериниң доозукчуларына губернатор грантызын тыпсырынга мөөрей эгелээнин чарлаан.

Эрткен чылын диплом алган доозукчу грантыже кордаар дизе, көдээде ажыл берикчизи-биле күш-ажыл керээзин чаргаш, көдээде муниципалдыг организацияга үш чыл дургузунда ажылдаары – кол негелде болуп турар.

«Инженер херээ, технологиялар база техниктиг эртемнер», «Көдээ ажыл-агый база көдээ ажыл-агый эртемнери» база «Өөредилге болгаш педагогика эртемнери» (физика башкызы, сан башкызы база информатика болгаш информация-коммуникация технологияларының башкызы) дээн өөредилге адырларын

белеткээринге херек угланышкыннарга мөөрейниң 10 тиилекчизинге 250 муң рубль хемчээлдиг грант акшаларын тыпсырын ведомство дыңнаткан.

Мөөрейге киржир дизе, 2023 чылдың январь 31-ге чедир ТР-ниң Өөредилге яамызының профессионал өөредилге салбырынче дараазында документи-лерни кирир:

- 1) мөөрейге киржириниң дугайында билдиришкин;
- 2) паспортунуң баштайгы ийи арынының хоолгазы;
- 3) эртем-билииниң дугайында күрүне документиизиниң (диплому) хоолгалары;
- 4) доозукчунуң портфолиозу (хүндүлел база өөрүп четтиришкин, үнелээшкин, саналдаан бижики, студент эртем-практиктиг конференциялар киржикчизинге эксперттиң бижи болгаш өске-даа);
- 5) «Көдээ девискээрлериниң хөгжүлдэ-зи (белеткээн угланышкынының аайы-биле) деп темага эссе;
- 6) билиг-мергежилин бедиткенин

бадыткаан документи-лер (сертификат, херечилел, шынзыдылга) бар болза, оларның хоолгазы;

7) Тыва Республиканың ИХЯ-ның информация төвүнден шийттирип чорбаанының/чораанының дугайында бижики;

8) 3x4 хемчээлдиг 2 фото-чурук;

9) албан пенсия камгаладылганының камгалал херечилелиниң хоолгазы;

10) үндүрүг төлекчизиниң идентифи-кастаан дугаарының дугайында херечилелдин хоолгазы (ИНН);

11) банкыда ажыткан агар санының дугайында медээ.

Чугаалажышкынче келирде, доку-ментилериниң бодун база хоолгаларын ап алгаш келир.

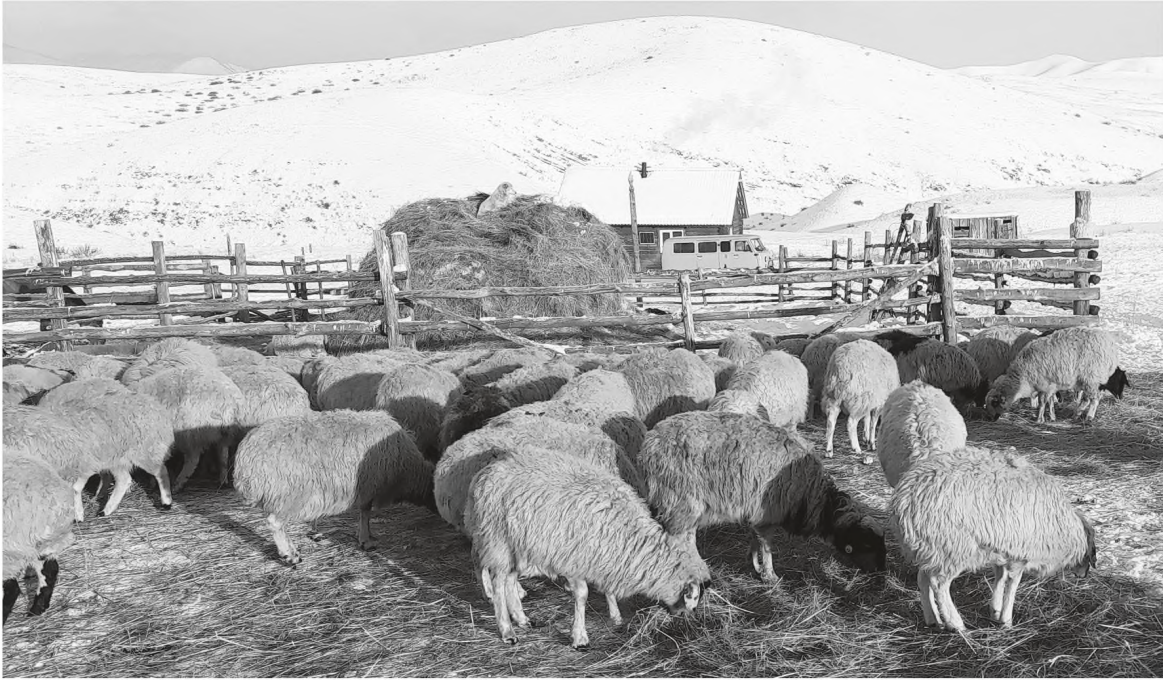
ТР-ниң Өөредилге яамызының профессионал өөредилге килдизинге келгеш, тодаргай тайылбырны ап болур. Адреси: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, б. 39, (каб. №307), харылзажыр телефону: 8 (39422) 6-11-45.

/ **ТР-ниң Чазаның парлалга албаны.**

КЫШТАГЛААШКЫН

Республиканың девискээринге бо кыжын агаар-бойдус январь айда сооп, чамдык черлерге хат хадып турган-даа болза, мал-маганының кыштаглаашкыны эки эртип турар деп болур. 2022 чылдың чайы чеже-даа кандаашкынныг болган болза, 255 муң тонна (планнның 100 хуузу) сиген-ширбиилди араттар белеткеп ап шыдаан болгаш, малчыннарның кыштагларында мал чеминиң курлавыры бар, мал-маганы онча-менди, деңгели кошкак эвес. Бир эвес агаар-бойдустуң байдалы февраль биле март айларда нарыыдавас болза, мал кышты хүр эрте бээриниң магадылалы бар. Ынчалза-даа малды кыштагладырынга хат одарларны хөртүктелдир хадып кааптары таарым-чалыг эвес байдалды тургузуп турар. Мөңгүн-Тайга, Бай-Тайга дээш чамдык черлерде хар элээн кылын-даа болза, харны казып оъттап чаңчыккан Тываның мал-маганынга ол улуг-ла берге эвес.

Кезек-кезек хадып кээр хат малчыннарның кыштагларынче оруктары дуй шаап турар. Ол база малчын аалдар аразынга болгаш суурлар-биле харылзаага шоолуг доктар болбаан. Малчыннарның чамдыызында тракторлар биле далбыйлар бар болгаш, одарларны далбыйлааш, эң ылаңгыя өшкү-хойнуң оъттаарынга чиик органы тургускан. Кыштагларже оруктарны күштүг техника-биле аштаар ажылды кожууннарда организастан. Чижээлээрге, Чаа-Хөл кожууннуң суму болгаш кожуун чагыргалары күштүг хат хадаан Ак-Туруг, Кызыл-Даг сумуларда кыштагларже, Чаа-Хөл сумунуң Шаңчы болгаш Бел деп черлерде малчыннарның турлагларынче оруктарны аштаар талазы-биле ажылды шалыпкын организастаны бо кожуундан медээлерден илдең. Орук аштаарынга херек демир далбыйларны белеткеп кылгаш, кожуунда машина-техникалыг организацияларның болгаш араттарның кооператив-

Байдал багай эвес-даа болза...

териниң техниказы-биле кыштагларже 47 орукту аштаан. Кыштагларже оруктарны дуй хадып кааптар таварылгада, оларны дүрген аштаарынга аар машина-техника кезээде белен. Мөңгүн-Тайга, Өвүр, Бай-Тайга дээш барыын кожууннарның девискээринге эрткен неделяда күштүг хат хадааны Мугур-Аксы – Кызыл-Хая, Хандагайты – Дус-Даг оруктарга, Бай-Тайга кожууннуң Кара-Хөл сумузунче орукка автомобиль шимчээшкининге шаптаразынны тургускан. Орук-септелге бүдүрүлгелериниң шалыпкын ажылының түңнелинде хат хөртүктей хадып каапкан оруктарны аштаан, автомобиль-биле аргыжылгада шаптаразыннар амгы үеде бо оруктарда чок.

Кожууннар аразында оруктарны хардан аштаарын шыңгыы кичээнгейге алырын, хат-шуурганныг үеде оруктарга автотранспорт шимчээшкининге, пассажирлер аргыштырылгазынга айыыл чок байдалды тургузарын орук-транспорт сайыды Шораан Чыргал-оолга республиканың бирги удуртукчузу дааскан.

Малдың кыштаглаашкынында улуг бергедээш-киннер чок-даа болза,

кожууннарның болгаш республиканың мал чеминиң тускайлаан курлавырындан кадыр-берт, ырак черлерде кыштагларже мал чемин шалыпкын чедирип болуру-биле оруктарны аштаар, сигенни кыштагларга сөөртүп чедирер машина-техника аймаан белениниң байдалына тургузарын республиканың Көдээ ажыл-агый яамызындан, кожууннарның удуртукчуларындан Тываның Баштыңы Владислав Ховалыг негээн.

Кыштаглаашкынны эки эрттиреринден, мал-маганының деңгелин кошкатпайн кыш ажыраындан малдың баш санының көвүдээри, мал продукциязы бүдүрериниң хемчээлиниң улгадыры хамааржыр деп Владислав Ховалыг онзалап демделээш, 2022–2023 чылдарның мал кыштаглаашкынын чедишкенин эрттирер талазы-биле ажылды туда удуртуп-башкаарын көдээ ажыл-агый адырын харыылап турар республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы Уран-оол Ондарга дааскан.

Тывага 2023 чылдың февраль айда агаар-бойдустуң байдалының дугайында синоптиктерниң интернетте баш бурунгаар медээлери-биле алырга, агаарның байдалы сөөлгү 5 чылдарның

ортумак деңнелинге чоок болур. Февраль айда хүндүс -18, дүне -26 градус соок болур. Чамдык дүнелерде – 35 градус чедир сооп болур. Улуг эвес хар чаар.

Агаар-бойдус дугайында интернетте чамдык медээлерде Тываның чамдык девискээрлеринге февраль айның 18-тиң хүнүнде агаарның 2 градус чедир чылыырын, ол хүн улуг эвес чаъс чаарын база дыңнадып каан. Чаъс чагбас-даа болза, часкаар хүн караа хүндүс чылып, хар эрип, дүне доңуп болур. Агаарның ындыг байдалын тывалар “кышкы доңат” деп чугаалажыр чораан. Кышкы доңат дүжерже, одарлар дожаңнаар, малдың буттары ол доңатка тастаар. Совет үеде кышкы доңат Тывага дүжүп, мал-маганның буттары тастаарга, оларга кедирери-биле муң-муң бут хаптарын чурттакчы чон даарап турганын улуг назы-харлыг кижилер ам-даа утпаан.

2023 чылдың февраль-март айларда Тываның агаар-бойдузу кандыг-даа боор болза, мал-маганның хүр кыш ажары хамыктың мурнунда эрес-шудургу малчыннарывыстан, оларга дузадан, баш бурунгаар белеткелден хамааржыр болбайн аан.

/ **Шаңгыр-оол МОҢГУШ.**

Чимистер болгаш каттар тарып өстүрери

Тываның Баштыңы В.Т. Ховалыгның 2022 чылда Дээди Хуралга Айыткалын күүседире-биле, чыжыргана тарыыр шөлдерниң хемчээлин улгаттырган.

Барыын-Хемчикте 7,5 га, Каа-Хемде 2,5 га черге чыжыргананы эрткен чылдың октябрь, ноябрь айларда тарып олурткан.

Тывага чыжыргана болгаш өске-даа кат-чимис аймаан өстүрериниң дугайында республиканың Көдээ ажыл-агый яамызының үнүш тарып өстүрер ажылдар килдизиниң сүмелекчизи Эртине Моңгуш тайылбырлаан:

– Чимистиг үнүштерден яблоня, груша, вишня, а кат аймаандан: честек-кат, чыжыргана, инек-караа, кызыл-кат, мыжыраш-кат (малина), хөөрүүс (рябина), кускун-кады (жимолость) дээн чижектиг культурлуг үнүштерни тарып өстүрер улус күрүне деткимчезин ап болур. Ол субсидия ийи аңгы болур. Бирээзи, тарымал үнүштерниң дөзүн садып алырынга, а өскези үнүш-хөрзүн чемишчидилгези болгаш хорагдакчы курт-кымыскактан үнүштерни камгалаар бүдүмелдер садып алган болза, ол чарыгдалының орнун төлөп бээринге. Бистиң агаар-бойдузувуска чыжыргана кончук тааржыр. Ынчангаш Тывага бо ажылды шуудадыры-биле, Алтай Республикада Сибирьниң сад ажыл-агыйының М.А. Лисавенко аттыг эртем-шинчилел институту-биле сырый харылзаалыг ажилдап турар бис. Чыжыргана тарыырын өөренип алыр күзелдиг 12 кижини эрткен чылын Минусинскиниң чыжыргана плантациязынга барып чедирген бис.

Бодунуң төрөөн кожуунунга сад болгаш культурлуг үнүштер тарып өстүрер ажылды сонургап, шак ындыг сорулгалыг ажылды эгелеп алыр улусту күрүне деткип турар.

Хары угда үш субсидия

Көдээ черниң ажыл-ижин хөгжүдөр сорулгалыг күрүне деткимчезин бээр субсидия мөөрейин республиканың Көдээ ажыл-агый яамызы чарлаан.

«Агростартап» грантызын чүгле көдээ ажыл-агыйының специализи деп мергежилдиг, чер азы мал ажылының барааннарын бүдүрер сайгарлыкчы ажылды эгелеп алыр эчис сорулгалыг кижилерге

бээр. Бүдүрүлгезинге бир кижини ажилдадып алыр болза, 1 млн ажыг, а ийи кижини ажилче хараа тудар болза, 2 млн хире рубль грант ойнадып ап болур. Документилерни январь 23-тен февраль 22-ге чедир хүлээп алыр.

Көдээ ажыл-агый кооперативтериниң материал-техниктиг баазазын сайзырадыр сорулга-биле база бир аңгы грант чарлаан. Эттир, сүткүр

малдарның продукциязын азы тарымал үнүштерден, эм үнүш өзүмелдеринден аъш-чем барааны бүдүрер бир кооперативтиң материал-техниктиг баазазын сайзырадырынга 70 млн хире рубль онаажыр деп санап турар. Грантының хөрөңгизи ооң чүгле 60 хуузу болур. Республика бюджетинден 20 хуузу үндүрүп бээр болза, арткан 20 хуузу кооператив бодунуң хөрөңгизин кириштирер ужурлуг. Шак бо күрүне деткимчезин алыр күзелдиг кооперативтерниң

болур-чогуур документилерин январь 26-дан февраль 22-ге чедир хүлээп алыр.

Өг-бүлө фермазын, тодарайлаарга, арат-фермер ажыл-агыйын сайзырадыр төлөвилелге күрүне 30 млн рубль деткимче бээр. Бо грантыны бээри тускай негел-делерлиг. Чижээ, арат-фермер улус төрөлдер болур ужурлуг. Республиканың Кыдыкы Соңгу чүкке хамаарыштырган черлеринде азы кайы-бир кожууннуң суурунда доктаамал чурттап турарын бадыткаар.

Үш кижини доктаамал ажылга хаара тудуп, ажыл-агыйын сайзырадыр бизнес-планныг болур. Күрүне субсидиязын алырда, арат-фермер өг-бүлениң төлөвилелинге боттары үлүүн кириер хөрөңгизи бар дээрзин айтыр ужурлуг. Документилерни январь 26-дан февраль 15-ке чедир хүлээр.

Күрүнениң грант деткимчезинге хамаарыштыр тодарай медээлерни кожуунунуң көдээ ажыл-агый эргелелинден айтырып болур.

/ **Р. ДЕМЧИК белеткээн.**

Чыткан теве аксынче каңмыыл кирбес

«ВКонтакте» социал четкиде Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый яамызының арынынга “Көдээ девискээрлерни комплекстиг хөгжүдери” күрүне программаның “Көдээ девискээрлерде чурттап турарларның оран-сава байдалдарын экижидери” иштики программа ёзугаар 35 өг-бүлениң бажың-балгат тудуп алырынга дуза кылдыр социал төлевирлерниң акшазын алганының дугайында медээ көстүп келген.

Оларның аразында 8 өг-бүле агроүлөтпүр комплекзиниң, 14 өг-бүле өөредилге адырының, 8 өг-бүле кадык камгалал адырының, 3 өг-бүле культура, 2 өг-бүле социал камгалал ажылдакчылары дээрзин айыткан. Оларның аразында Чеди-Хөл кожунунуң мал эмчизи Сылдыс Моңгуш база бар. Дөрт ажы-төлдүг өг-бүлениң адазы 108 дөрбелчин метр шөлдүг бажыңны тудуп алырынга 2,2 миллион рубль социал төлевирни күрүненден алган. Бажыңны тударынга херек акша чарыгдалдарының 30 хуузу мал эмчизиниң бодунуң акшазы болур уjurлуг. Социал төлевирлер

алырынга шилилгени эртип тура, ол хире акша-хөреңги бар дээрзин Сылдыс Моңгуштуң документи-биле бадыткап шыдааны медээден илдең.

Республиканың Көдээ ажыл-агый яамызының бо медээзинге хамаарыштыр чамдык кижилерниң шүгүм-чүлелдиг, үстүнде айыттыгган программаларны тус черлерде боттандыраары башкарып турар албан черлериниң ажылдакчыларынга бүзүрел чогуң илереткен бижимелдер көстүп келгилээн.

Чижээлээрге, адын Чечена Ондар деп бижээн кижиге: “Кандыг улус ап турар чүвөл аан чогуң?” деп айтырыгны салган. “Силерниң кожунунуңарның чагыргазыңга барыңар. Социал төлевирлер алырынга кордакчыларның даңзызын муниципалдыг тургузугнуң ажылдакчылары тургузуп турар” – деп, Көдээ ажыл-агый яамызы Чечена Ондарга харыылаан. Бажың-балгат тудуп алырынга социал төлевирлер барын билбесин Ч. Ондар дыңнадып, ажыл чок күдээзи программаларга киришкен болза деп күзелин илеретсе-даа, ол социал төлевирлерни муниципалдыг тургузугнуң ажылдакчыларының төрелдери алып, бөдүүн кижилерге чөпшээрэвес деп тус черниң эрге-чагыргазыңга бүзүрел чогуң илереткен. Шолбан-оол Андреевич деп адын бижээн кижиге “Чечена, кайда-даа боттун кижилери боор чүве диин” деп тус черлерниң эрге-чагыргаларыңга бүзүрел чок чорукту улам хөөктүрүп каан.

“Көдээ девискээрлерни комплекстиг хөгжүдери” күрүне программаның ооң иштинде “Көдээ девискээрлерде чурттап турарларның оран-сава байдалдарын экижи-

дери” программаның дугайында Тываның көдээ чурттакчыларының чамдыызы (хөй кезии-даа чадавас) билбесиниң, харындаа мырыңай шуут дыңнаваанының чылдагааны чүдөл? Социал төлевирлер алырынга кордакчыларның даңзызын муниципалдыг эрге-чагырганың ажылдакчылары тургузуп турар чүве

хууда сайгарлыкчы ажыл-агыйны чорудуп турар хамаатылар “Көдээ девискээрлерни комплекстиг хөгжүдери” күрүне программаның “Көдээ девискээрлерде чурттап турарларның оран-сава байдалдарын экижидери” иштики программага киржип болуру бо программаларның негелделеринде быжыглаттыгган. Көдээде доктаамал чурттап-ажылдап турар, чуртталга бажың-балгадын тударыңга чарыгдалдарың 30 хуузу дуглап шыдаар, социал төлевирлерни ап болур өг-бүлелер көдээде эвээш эвес болгу дег. Бир эвес тус чер эрге-чагыргалары чурттакчы чоннуң аразыңга ук программаларны таптыг тайылбырлап “дайнап берген”, оларның негелделери-биле таныштырган болза, ат-сывын Чечена Ондар деп бижээн кижиге ышкаш хамаатылардан ол программаларның дугайында

караа көскү, кулаа дыңнангыр эвес, кырызын шимчетпес” болза, халас кежикти, бо удаада социал төлевирлерни “четтирип” шыдавас. Тыва улустуң “Чыткан теве аксынче каңмыыл кирбес” деп үлегер домаа бар болгай.

Социал төлевирлер алган 35 хамааты дугайында медээге хамаарыштыр Светлана Каң-Болаттың “Че, шагда-ла чоруп турар программа шээй. Бо кожунуңга чарлаваан болза, Көдээ ажыл-агый яамызының сайтызынче эки кирип туруңар даан. Кижиниң бодундан хамааржыр, эрес-шудургу боор болзуңарза, шупту чүве боттун холунда” деп бижээни черле чөптүг.

“Көдээ девискээрлерни комплекстиг хөгжүдери” күрүне программаның “Көдээ девискээрлерде чурттап турарларның оран-сава байдалдарын экижидери” иштики программаның киржири ам-даа орай эвес. Иштики программаны боттандыраарының хуусаазын 2020 чылдың январь 1-ден 2025 чылдың декабрь 31-ге чедир кылдыр доктааткан. Республиканың Көдээ ажыл-агый яамызының «ВКонтакте» социал четкиде ажык медээлери ёзугаар алырга, 2023 чылда бажың-балгат тударыңга социал төлевирлер алып хамаатыларга 963629,4 муң рубль акшаны берген болур уjurлуг. 2024 – 2025 чылдарда база чыл санында 963629,4 муң рубль акшаны тускайлаары планнаттыгган. Россияда социал-экономика тиг байдалдың өскерилгени, өртектерниң улгатканы-биле холбаштыр “Көдээ девискээрлерде чурттап турарларның

» “Көдээ девискээрлерни комплекстиг хөгжүдери” күрүне программаның “Көдээ девискээрлерде чурттап турарларның оран-сава байдалдарын экижидери” иштики программаның киржири ам-даа орай эвес.

Программаны боттандыраарының хуусаазын 2020 чылдың январь 1-ден

2025 чылдың декабрь 31-ге чедер кылдыр доктааткан. Республиканың

Көдээ ажыл-агый яамызының «ВКонтакте» социал четкиде ажык

медээлери ёзугаар алырга, 2023 чылда бажың-балгат тударыңга социал

төлевирлер алып хамаатыларга 963629,4 муң рубль акшаны берген болур

ужурлуг. 2024–2025 чылдарда база чыл санында 963629,4 муң рубль ак-

шаны тускайлаары планнаттыгган.

болганда, “чоннуң карааның хаптыы, кулааның кумнуу” суму болгаш кожуну чагыргаларында эвес бе? Бир эвес тус чер эрге-чагыргаларының харыысалгалыг ажылдакчылары чурттакчы чоннуң “кулаан коңгалап-ла” турган болза, сумунуң чурттакчылары канчап билбес боор.

Көдээ девискээрде доктаамал чурттап турары бүрүткел документи-биле бадыткаттыгган, күш-ажыл керээзи-биле кайы-бир организацияда (ооң организастыг болгаш эрге-байдалындан хамаарылга чокка) ажылдап турар азы

ажыглавайн баар, 5 чыл дургунда ажылдавайн, өскээр көже бээр азы кандыг-бир чөптүг эвес чылдагаан-биле социал төлевирни ажыглаарының негелделерин күүсетпейн баар болза, төлевирни күрүне суд дамчыштыр дедир тыртып алгаш баар.

Тус черлерниң эрге-чагыргаларын, Көдээ ажыл-агый яамызы ышкаш албан черлериниң ажылында чедер-четпестерни чеже-даа шүгүмчүлөп болур-ла бис ыйнаан. Интернет, социал четкилер, сайтылар ышкаш калбак-делгем харылзаа бар амгы шагда “кижиниң бодунуң

оран-сава байдалдарын экижидери” иштики программаның акшаландырыышкынының хемчээли өскерлип болур. Ынчалза-даа 2020 чылдан тура боттандырып келген программаның акша-хөреңгизин көвүдөдир дээш немелде акшаландырыышкынны күрүне тывар уjurлуг болбайн аан.

Караа көскү, кулаа дыыгы, ал-боттары шимченгир-кавынгыр, эрес-кежээ кижилер “Көдээ девискээрлерде чурттап турарларның оран-сава байдалдарын экижидери” программага киржип болурунун аргазы ам-даа бар-дыр.

/ Шаңгыр-оол МОҢГУШ.

35

өг-бүле бажың-балгат тудуп алырынга дуза кылдыр социал төлевирлерниң акшазын алган.

«Алдын холду» акшаларже хуулдураал...

Тыва өгнү канчаар кылырын көргүзөр мастер-класс дугайында чарлалды интернет четкизинге көргөш, айыткан телефон дугаарынче долгап-тым. «Мээң бизнесим» сайгарлыкчы чорук деткиир Фондунуң организаптап турары хемчег болду.

Январь 13-тен 15 хүн-неринде Бай-Тайга кожуунуң Кызыл-Даг сумузунга «Аржаан Бел» КХН-ниң баазазынга тыва өг ыяжы чазаарынга беш хамаатыны өөрөткөн болду. Кандыг сорулга-биле ук хемчегни организаптаанының дугайында сонургааш, Тыва Республикада сайгарлыкчы чорукту деткиир фондунуң иштинде улусчу чогаадылга төвүнүң удуртукчузу Чодураа Каң-оол-биле ужураштым.

– Чодураа Эрес-ооловна, чугаавыстың эң-не эгезинде улусчу чогаадылга төвүнүң ажил-чорудулгазы-биле таныштырыптар силер бе?

– Бистиң ажилдап турарывыс «Мээң бизнесим» сайгарлыкчы чорук деткиир фонд 2020 чылдың төнчүзүнде РФ-тиң Экономика яамызының доктаалы-биле ажыттынган. Төптүң акшаландырышыкынын федералдыг национал төлевилел харыылап турар. Колдуунда үш федералдыг национал төлевилел-биле ажилдап турар бис. Бирээде, боду бодун ажилга хаара тудуп турар хамаатыларны деткири. Ийде, чаа эгелеп чоруур хууда сайгарлыкчыларны хаара тудуп, эвилелдээри. Үште, бут кырынга дыңзыг туруп келген дуржулгалыг хууда ажил-агыйлыгларны деткири. Ус-шеверлер-биле ажилдаар төп сайгарлыкчы чорукту деткиир фондунуң иштинче кирип турар.

Кылып турар ажилдары-выс дээрге өөредиглиг семинарлар эрттирип,

мастер-класстарны болгаш хөй-ле делгелгелерни, ярмаркаларны организаптап турар бис. 2022 чылдың түңнели-биле алырга, ниитизи-биле 11 улуг-биче хемчээлдиг делгелгени организаптаанывыс ол. Москва, Уфа дээн ышкаш улуг хоорайларга болган делгелгелерже база чордувус. Москваже ниитизи-биле 13 шилиттинген шеверлер чораан.

Тыва сыртыктарны, эдектиг тыва тонну даарап, тыва довузак бөрттер аргып, мөңгүннеп каан чавагаларны, саадактыг ча, согунну, мөңгүнден кош бижекти дээш аңгы-аңгы барааннарны бүдүрүп турар ус-шеверлеривис бар. Оларның аразында бичии уругларга сайзанактаарынга таарыштыр кылган иштинде эт-септиг кидис өглер-даа кылып турар шеверлер бар. Хөй ажы-төлдүг аныяк ава мастерни онзагайлап демдеглексээр-дир мен. Тывада келин болуп келген Арунай Оюн алтай омак-сөөктүг кижиге. «Шын» солунуң бир маадыры, Арунай торгудан херээжен кижиниң холга тудар сумкаларын даарап турар. Москвага болган делгелгеге чораан ус-шеверлеривис чаа-ла бодун боду ажилга хаара тудуп эгелеп чоруур келир үениң сайгарлыкчылары-дыр ийин.

– Делгелге чораан ус-шеверлерге фонд детким-чезин көргүскен боор аа?

– Ус-шеверлер-биле ажил-даар төп мастерлерниң аай-дедир оруунуң өртөөн болгаш делгелгеге баргаш бүдүргөн бараанын делгээр шөлүнүң өртөөн база дадывырын төлөп берген. Делгелгеге киришкеш, бирээде, бодунуң кылган ажилын рекламалаар, ийде, дыка улуг дуржулга алыры-дыр ийин. Россияның 50 ажыг регионнарындан келген шеверлер-биле таныжып-билчип, оларның арга-дуржулгазын өөренип алыр. Чүгле Россия иштинден эвес, а даштыкыдан келген шеверлер база ажилдарын делгээн. Делегей чергелиг

улуг хемчегге киржи, арга-дуржулга алыры – чедишкинниң эге чадазы деп бодаар мен. Ук хемчегге эксперттер база турду. Чижээлээрге, ус-шевер мастер Сайдаш Самданның кылганы кош бижээ, шыдыраазы, даалызы «Эң ховар суй белек» деп тускай атты чаалап алган.

Халас мастер-класстарга киржи, чаа-чаа чүүлдерни өөренип алырындан аңгыда, бодунуң кылыгларын садып-саарып болур арга база бар.

– Чарлалдан көргөним мастер-класстар дугайында чугаалап бээр силер бе?

– Мастер-класстар эрттирип турар ус-шеверлер дээрге бистиң төптүң детким-чезин алган сайгарлыкчылар-дыр. 2022 чылдың май айда этно-коворкингтер мөөрейи болган. Оларның белеткеп алган бизнес-планын ТР-ниң Экономика яамызының төлээлери хынаар. Чагыгны киригеш, боттарының чогаадып алган төлевилелин камгалааннар. Бо хемчегге бир дугаар негелде болза, хууда сайгарлыкчы деп үндүрүг албан черинде бүртүктеттинген турар ужурулуг. Ийде, эвээш-биче-даа болза, ажилдап эгелээн деп бадыткалдыг, чүнү канчаарын боду билир, төлевилелин камгалап шыдаар ужурулуг. Эң-не чугула негелдези болза, ажил чок хамаатыларга, оода-ла бир-ийи кижиге ажилчын олуттар бээри.

Чижээлээрге, Бай-Тайганың Кызыл-Даг сумузунда Артемий Салчактың мастерскаязы-дыр. Ол элээн каш ажил чок оолдарны ажилда хаара тудуп турар. Олар келир үеде пилорама ажыдарын планнап турар.

Чүгле ол эвес, кожуунуң күзелдиг аныяктарын чыгаш, мастер-класстарны база эрттирип эгелээн. Кандыг-даа кижиге, күзелдиг-ле болза, өөренип алгаш, бодунуң ээлчээнде хууда сайгарлыкчы болуп, акша ажилдап алыр аргалыг апаар.

Ийи дугаарында, Кызыл хоорайда лазерлиг станок-

тар-биле ажилдап турар мастер бар. Харжыгаштар дүрзүзүн компьютерге кирип алгаш, лазер-биле ыяшка азы шуугайга ойгаш үндүрүп турар. Оон ыңай дой, керамика база ыяш-биле ажилдаар мастер-класстарывыс база бар.

Мөөрей болган соонда тиилекчилер-биле керээ чаргаш, оларның чагыы езугаар станок, даараныр машина база ажылга херек дериг-херекселдерни доозазын даңзы езугаар садып бээр бис. Шак-ла ол дериг-херекселдерни боттары ажыглавышаан, мастер-класстарны эрттирип, күзелдиглерни өөредир. Үш чыл эрткенде, оода-ла бир-ийи кижиге ажилчын олутту бээр ужурулуг. Бистиң негелдевици бүрүнү-биле күүсеткен соонда, төптүң садып берген дериг-херекселин боттарынга арттырып алыр. Бир эвес үш чыл дургузунда дериг-херексел үрели бээр болза, дораан биске дамчыдар,

ынчалза-даа септелге дээш чарыгдалды сайгарлыкчы боду харыылаар апаар.

– Удавас Шагаа байырлалы болгай. Улусчу чогаадылга төвү болганыңарда бир-ле солун чүүлдү белеткеп тур боор силер аа?

– «Дыштаныр хүннүң делгелге-ярмарказы» деп хемчегни ТР-ниң Сайгарлыкчы чорукту деткиир фондузу РФ-тиң «Опора России» хөй-ниити организациязының Тывада регионалдыг салбыры-биле кады организаптап, аныяктар аразында ажилдарны чорудуп эгелээн бис. Аңаа чүгле сайгарлыкчы шеверлер эвес, а эгелеп-даа чоруур мастерлер киржи болур. Чүгле Шагаа бүдүүзүнде эвес, а оон соонда база уламчылап, дыштаныр хүннер санында-ла ук делгелгени организаптаар деп планывыста көрдүнгөн.

– Чаа эгелеп чоруур сайгарлыкчы ус-шеверлерге чүнү күзээр силер?

– Тыва чон – уран талантылыг, холу «алдын» чон. Ооң-биле канчаар-даа сайзырап болур арга бар. Ынчалза-даа бодувус аравыста янзы-бүрү мифтер чогаадып алгаш, сайгарлыкчы болуп, бодун боду ажилга хаара тудуп акша ажилдаарындан коргар-дыр бис. Ол хире «алдын» холдуг улус дидими-биле бурунгаар базымнарны кылып кириптер болза, шыдаптар-дыр бис ийин. Ынчангаш тыва чонувусту биске кээп, сүмележи, хөгжүүр аргаларны билип алгаш, «алдын» холувусту акшаларже хуулдуураарынче кыйгырар-дыр бис.

/ Айдың ОНДАР
чугаалашкан.

Овур-хевир чараштаар эмчи

Амгы үеде делегейниң кайы-даа булуңнарында пластиктиг кезишкин кончуг сайзырааны чажыт эвес. Бистиң республикавыста база тускай эртем-билигни чедип алган профессионал эмчилер хуу клиникаларда ажылдап турар. Кандыг-даа кижини аныаксыг чараш болуксаар. Чамдык улус иеден төрөөн мага-бодунга таарзынмас, өскелери янзы-бүрү кемдээш-кин алганының түңнелинде овур-хевириниң чаражын чиди-риптер азы назы-хар аайы-биле дырышкактар тыптып эгелээр дээш оон-даа өске чылдагааннар-биле пластиктиг кезишкинни кылдырар ужурга таваржып турар.

КАНЧАП ХИРУРГ АПАРГАНЫЛ?

Амгы үениң чаа мергежил-лин шилип, чедип алган ажылдап чоруур аныак эмчи Соруктуг Александрович Ондарны силерге таныш-тырар-дыр бис. Ол чогуу хензиг чажындан-на уран чүүлге сундулуг, чуруурунга, ырлаарынга, хөгжүм херекселдеринге ойнаарынга ынак. Ёзулуг мергежөөн ыраажы, чурукчу апарбаан-даа болза, амдыгаа чедир ол бодунуң сонургалын салбаан.

Чүгө эмчи мергежил шилип алганыл деп айтырыгга ол мынчаар харыялады: «Аймаа-выска эмчи кижини херек. Ол кижини сен боор сен, оглум» – дээш, авам мени медицинаже углап, дээди өөрөдиге черинче дужаадып, дузалажып кааны ол».

Ооң авазы экономист, а ачазы инженер-механик эртемниг. Ол эмчи болур эртем-билиин чедип алгаш, Москва хоорайның Подмосковьеге, Якутияга терапевт эмчи болуп ажылдап чораан.

Авазының күзелиниң аайы-биле ол медицинаның бир адырын база өөренип турган үезинде сонургай берген. «Эмчи кылдыр өөренип тургаш-ла, хирургия адырын сонургап, 4 дугаар курстан эгелеп башкыларымдан дилээш, янзы-бүрү кезишкиннерже ассистент болуп кирип турган мен. Кезишкин кылыр өрээлче кирип кээрге, санитарканың арыг хепти кедирип, белеткептери

сагыжымга онза таарышкан. Пластиктиг кезишкиннер кылыр эмчи болган болзумза деп сагыштап турзумза-даа, бодунуң материалдыг байдалымны билгеш, күзелим бүдө бээринге шоолуг-ла бүзүрөвейн турган мен» – деп Соруктуг чугаалады.

Ук мергежилди чедип алырынга эвээш эвес түңнүг акша-төгөрик херек дээрзин ол тайылбырлаан. Коронавирус халдавырлыг аарыг эгелээнден бээр ол Якутияга ук аарыгдан аараан кижилерге дузалажып ажылдап турган. Чедишкинниг ажылының түңнелинде акша-шалыңын чыып тургаш, пластиктиг хирург кылдыр өөренип күзелин чедип алган. Ординатураны ол талазы-биле чедиш-кинниг дооскаш, дипломун эрткен чайын холга алгаш, тыва чонун чараштап, ачы-дузазын чедирери-биле, Гиппократ аттыг клиникага ажылдай берген.

КОЛ-ЛА ЧҮВЕ – ПАЦИЕНТИНИ ӨӨРТҮРҮ

Бодунуң уран чүүлге хандыкшылын хирург эртемине база салдарлыг деп ол чугаалаар. Чүгө дээрге хирург кижиниң ажылы, ылаңгыя пластиктиг кезишкиннер кылыры, кижиниң мага-бодунуң кезектерин чараштап турар болганда, ону кончуг нарын, чараш кылдыр кылыр апар. Ынчангаш ында база уран чүүл бар деп ол санап турар.

Пластиктиг кезишкинниң түңнели хирургтан база

пациентиниң бодун ажаап-тежээринден улуг хамааржыр дээрзин ол демдегледі. Кезишкин соонда хирург чүнү канчаарын бирден бирээ чокка тайылбырлап бээрге, ону ыяк сагыры чугула. Оон башка кылган ажыл түңнел чок болу берип болур. Чижээ, думчукту эткен болза, чедир ажаап-тежээвээнинден катап ыргайып, бергедээш-киннер тургустунуп болур. Ону болдурбазы-биле, хирург биле пациентиниң аразынга кандыг-даа чажыт турбас ужурлуг дээрзин Соруктуг Ондар тайылбырлады. Кол-ла чүве – кезишкин мурнунда келген кижиниң кадыының байдалын, тааржыр-таарышпас эмнерин, ооң мурнунда бергедээш-киннер турган бе дээрзин тодарадып алыр.

Ол ышкаш аар аарып турар, ыжыктарлыг, хоочу аарыглары кирип турар үеде кезишкин кылыры хоруглуг.

Ажылдың түңнелинде пациент таарзынмайы баар болза, катап база эдер апар. Ук ажылды төлөвирлиг кылып турар болганда, садып алыкчы кижиниң эргези улуг болурун ол демдеглээн: «Ажылывыстың кол сорулгазы – биске келген кижилерниң боттарынга үнелелин көдүрүп, сагыш-сеткилин өөртүрү».

НЕПТЕРЕҢГЕЙ КЕЗИИШКИННЕР

Эң-не нептереңгей кезишкиннерниң бирээзи – блефаропластика болуп турар. Ол дээрге карактың кырында азы адаанда артык кезин кезип кааптары. Ылаңгыя карактың кырыкы кежи халбыраып бадып кээрге, карак кирибин дуглай-даа бээр. Ол ышкаш кижиниң арын-шырайын муңгак кылдыр көргүзүп эгелээр. Арын кижиниң кол кезээ болганда, ол кезишкинни шупту назы-харның кижилери кылдырып турары ол.

Ийи дугаарында, липофилинг кончуг нептереңгей. Ол дээрге херээжен кижиниң чаязы улуг, чараш болзун дээш бодунуң иштинде артык чаан сордурга, чогуур черинче кирип сыкыртып каары болуп турар.

Күзелдиг кижилер телефон дамчыштыр баш бурунгаар бижидип алгаш, клиникаже кээп турар. Кижиниң бүрүзү хевир-дүрүзүн бодунга таарымчалыг кылып алыр дээш чедип келир. Ынчангаш кезишкин бүрүзүнче байырлал-биле дөмөй кирер болур деп аныак эмчи чугаалаар. Ол ышкаш кезишкин кылыр мурнунда база соонда чурукка тырттырып алыры ажылдың түңнелин көргүзүп турары ол. Кезишкин үезинде пациентилер-биле чугаалажып, байдалын айтырып, кылып турар ажылын тайылбырлаары – ооң база бир өөрүшкүзү.

Кандыг-даа ажылдың берге талалары турар. Кезишкин кыла бергенде, шимчевейн, чаңгыс черге шак-шагы-биле туруптары шыланчыг дээрзин

Соруктуг Ондар чугаалады. Эң-не хөй дизе б шак чедир, а эвээш дизе чартык шак уламчылаар. Ук клиникада кээп турар пациентилерниң 60 хуузу херээжен, а 40 хуузу эр улус болуп турар.

Хөй-ле кижилер кезишкин соонда дораан-на дыка чараш апар деп бодаар. А херек кырында кезишкин соонда эттинер үе база херек. Ылаңгыя каракка блефаропластика кылган соонда карактың эттинери неделя-даа чеде бээр.

Соруктуг Ондарның келир үеде сорулгазы – кол-ла чүве арга-дуржулгазын улгаттырып алыры. Эки хирург болур дээш, ол үргүлчү немей өөренип, янзы-бүрү курстарны, методикаларны эртемниң аайынче доктаамал эртип ап турар. Ооң эң-не кол улуг сорулгазы – бодунуң клиниказын ажыдып алыры.

Чедишкин чедип алырда, кол-ла чүве тура дүшпейн, кызып ажылдаар. Эң-не кол чүве тура-соруктуг болуру деп ол демдегледі.

Доңган, үжээн таварылгада...

Кышкы үе соок-даа, чылыг-даа эртип турар болза, дөмөй-ле оваарымчалыг болганы дээр. Агаарның температуразы хөлүн эрттир чавыс эвес-даа болза, агаар шык, күштүг хат хадып турар азы идик-хеп өл-шык болур болза, мага-бодунуң бир-ле кезин доңуруп алыр айыыл дөмөй-ле тургустунуп болур. Ол ышкаш кажан кижини аш, могап-шылаан, аараан азы арага ижиң алган болза, мага-бодун доңуруп алырының айыылы база улуг болур. Шак ону болдурбазы-биле, эмчинин сүмелери-биле үлежир-дир бис.

Тургустунуп болур айыыл

Думчуун, кулактарын, чаактарын, сегелин, холунуң, будунуң салааларын доңуруп алырындан аңгыда, кижиниң хан эргилдези түр када ажылдаары оожургай бээрге, мага-бот билинмейн барып болур. Эң-не коргунчуг чүүл – мага-боттуң кезектерин доңураарга, муңгаранчыг байдалдар тургустунуп

болур. Чижээ, мага-боттуң доңган кезээ ирип, өлүглени берип болур. Ол ышкаш тыныш, аъш-чем хайылдырар, нерв органнары дегдирип болур.

Доңган таварылгада баштайгы дуза

Мага-боттуң кезектери доңганындан үжүй берген таварылгада билинместеп, кызып, шиштеп турар ышкаш апарза, доңган черни 36,6 градус сугга 20–30 минута дургузунда тудар. Бир эвес ыңдыг арга чок болза, доңган холдарны колдук адаанче суптарга, база дузалаар. Ол ышкаш чылыг шай, сүт азы мүн доңган кижиге чылыгарынга кончуг дузалаар. Кажан доңган кижиниң кежи сооктан агарып, кадып, суглангылап эгелээр болза,

дүрген эмчи дузазын чедирери чугула. Чамдык берге таварылгаларда эмчиге чыттырып эмнээри негеттинер.

Чүнү кылып болбазыл?

Доңган черни хар-биле өгөп, массажап болбас. Кижиниң байдалын дам-на дорайтадып болур. Электри дузазы-биле ажылдадыр грелкалар болгаш өске-даа чылыдар херекселдер ажылгап болбас. Доңган кижиниң кежи өрттенип болур. Кудумчузе үнерде, арынга кургаг кешке көрдүнгөн кремнер чагбас. Изиг шай азы кофе ижиң алгаш, даштыгаар соокче дораан үнүп болбас. Оода-ла 30–40 минута албан манаар.

/ Арынны Чыжыргана СААЯ
белеткээн.

РОССИЯНЫҢ СТУДЕНТИЛЕР ХҮНҮНГЕ

Дара Куулар: «Хөгжүмгө чүрээмден ынак мен»

Дара Куулар – Кызылдың А.Б. Чыргал-оол аттыг уран чүүл колледжизиниң “Ыры уран чүүлү” биле “Хөгжүм теориязы” деп ийи аңгы өөредилге программаларының 3-кү курузунуң тергиин өөредилгелиг сургуулу. 4 харлыындан тура уран чүүл колледжизиниң бичии уруглар школазынга фортепиано болгаш вокал класстарын чүглө тергиин демдектерге база 2020 чылда Кызылдың 15 дугаар лицейиниң 9-ку класын “кызыл” аттестат-биле дооскан.

“Школа соонда Москваның П.И. Чайковский аттыг консерваториязының академиктиг хөгжүм училищезинче колледж дооскан соонда кээр силер дээш хүлээп албаан. Ол ынчан коронавирус база нептереп турган болгаш, оон өскээр барбаан мен. Кызылдың уран чүүл колледжи мени 1 дугаар курсче дораан хүлээп алган. Мында сургуул бүрүзү уран талантылыг, ыры-хөгжүмгө шупту ынак болду. Ынчангаш башкыларымны болгаш сургуул эштеримни кызыгаар чокка магадап хүндүлээр мен” – деп, Дара чугаавысты эгелээн.

Дараның ада-иези – эмчилер. Авазы Чимис Калинин-ооловна – кеш аарыгларының база ниити аарыглар салбырларының болгаш кадык камгалалының организатор эмчизи, ачазы Роман Комбуевич – фтизиатр эмчи.

Чимис Калинин-ооловна уруунуң чашкы үезиниң дугайында мынчаар сактып чугаалаар:

– Ортун уруум Дара 1 харлыындан тура сөстөрү дорт адаар, 2 харлыындан ырыларны долузу-биле ырлап эгелээн. Эң-не солун чүүл, уруумну чиигээрде, эъдим аартырга, каргыраалап ырлаарымга эки болган. Ынчан-на төлүмнү ырлаарыңга салымныг болур деп билген мен. Уруглар садында хемчеглерниң сценарийлерин шуптузун шээжи-биле билир боор кижилер. Беш харлыындан тура уруглар садындан дүштекте чем соонда колледже боду кылаштап азы “газельдеп” барып эгелээн. Школачы үелеринде кичээлдер соонда база-ла аңаа хүнээр турган. Амгы үеде

ийи аңгы эртем өөренип турар болгаш, эртен үнер, кежээ 10 шакта чанар. Дүне 2.00 шакка чедир онаалгаларын кылыр. Композитор эртеминде ноталар бижири элээн нарын болгай. Бичиизинден тура ооң онаалгаларын хынап көрбээн мен. Бодунуң хөгжүм херексели-биле ойнавышаан, ырлаарга, чамдыкта ыглап-даа алыр мен, удуй-даа бээр мен. Мээң сагыш-сеткилим хөөнүн өйлээр уруум.

Дараның башкызы **Азиана Григорьевна Ондар-Салчак** өөреникчизинге чоргаарланып чугаалаар:

– Эртен ажилга кээримге, Дара турар, кежээ чанарымда база Дара турар. Уран чүүлдүң янзы-бүрү адырлары: ырлаарыңга, аялга чогаадырыңга болгаш аяңныг номчулгага дески кижилер. Делегей болгаш Россия чергелиг мөөрейлерниң шаңналдыг черлерин албан

СОЛУН БАРЫМДААЛАР

Бир дугаар баштайгы чедиишкени: 6 харлыында Новосибирскиге “Сибирь сылдыстарны кыпсып тур” деп Делегей чергелиг бичии чаштар болгаш элээдилерниң ыры-хөгжүм мөөрейиниң I-ги чергениң дипломунуң эдилекчизи.

10 харлыында Москвага Делегей чергелиг “Хөглүг хат” деп аныак ыраажылар мөөрейинге I-ги чергениң лауреады болган. Аңаа шииткекчилер Иосиф Кобзон биле Любовь Казарновская бичии Дараның талантызын үнелээннер.

Россияның бичии уругларының ниити ыр (хор) бөлүүнүң киржикчизи. Ук бөлүк-биле “Артек” лагеринге чораан.

Чаа чылдың Кремльдин ордузунуң оюн-тоглаазының киржикчизи.

2016 чылда Санкт-Петербург хоорайга Елена Образцованың Делегей чергелиг уран чүүл школазынга өөрөнгөш келген.

Салим Сүрүң-оол, Сергей Есенин болгаш Афанасий Феттиң шүлүктөрүн аялгаларны чогааткан.

2021 чылда “Россияның чылдың сургуулу” мөөрейге “Чогаадыкчы сургуул” деп номинацияга III-кү черге төлөптиг болган.

2022 чылда Уфа хоорайга Делегей чергелиг аныак композиторлар мөөрейинге II-ги чергениң лауреады болган.

чаалап эккээр. Өөредилге үезинде чаңгыс курсчуларыңга бо-ла дузалажыр, тергиин өөредилгелиг, Делегей чергелиг чедиишкннеринге улуургаавас, бөдүүн, биче сеткилдиг өөреникчим.

– Өөредилге болгаш мөөрейлерге белеткел үезинде берге-даа болза, хүлүмзүрүп кылырга, чиик болурун эскерген мен. Дыштаныр хүннерде сагыш хандыр эки дыштанып алырын кызыдар-дыр мен. Ыры-хөгжүмгө чүрээм ханызындан ынак болгаш, меңээ өөренири чиик – деп, Дара чугаалаар болду.

Келир үеде Дара Куулар Казань хоорайның дээди өөредилге черинче дужаар деп планнап турар. Ооң соонда чүү болуру үези кээрге билдине бээр деп чугаазын доосту.

/ Алиса ДОНГАК
чугаалашкан.

Чуруктарны маадырның хууда архивинден алган.

Ачы-буянның бал

Тываның күрүне университетиде Россияның сургуулдар хүнүн #КАДЫБИС деп ачы-буянның бал кылдыр байырлап демдеглээр.

Татьянаның хүнүнге тураскааткан Ректорнуң балы деп ТывКУ-нуң чылдың-на эрттирип турар байырлалының бо удаада кол сорулгазы – тус-

кай шериг хөделиишкениниң киржикчилеринге дузалажыры болур.

ТывКУ-да элээди сургуул оолдар, уругларны төрөөн чуртунга ынак болурунга, чуртунуң мурнунга хамааты хүлээлгезин чогуур деңнелге күүсөдиринге, чаңгыс чер чурттуглары дээш сагыш човангыр болурунга, чуртунуң төөгүзүн база бот-

тускайлаң ёзу-чаңчылдарын өөрениринге болгаш хүндүткелдиг болурунга кижизидилге ажылын үргүлчү чорудуп турар.

Университеттин башкылары болгаш сургуулдары Ректорнуң балын ачы-буянның хевирге эрттирерин чаңгыс дем-биле деткээннер.

Январь 25-те Тываның В.Ш. Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шии театрынга байырлыг хемчег 16:00 шакта болуп эртер.

Ректорнуң балын ТР-ниң Чазааның Тимур Дулуш аттыг үрер хөгжүм оркестриниң үделгези-биле доозукчу курстарның сургуулдарының байырлыг эжеш самы-биле ажыдар.

Тываның Баштыңы Владислав Ховалыгның байыр чедирип сөс чугаалаарын база планнап турар. Ол ышкаш Кызыл хоорайның баштыңы Ирина Казанцева болгаш чагырыкчызы Карим Саган-оол база хемчегниң

киржикчилеринге байырын чедирип, стипендияларны тыпсыр.

Ректорнуң балының эң-не солун кезээ – “ТывКУ-нуң тергиин доозукчузу – 2023” деп мөөрейниң түңнелдерин үндүрүп, тиилекчилерин шаңнаары болур. Кызылдың А.М. Бухтуев аттыг 1 дугаар ортумак школазының өөреникчилери боттарының чогаадыкчы ажылын база аңаа бараалгадыр.

/ Бистиң корр.

Чогаадыкчы ажил-ижин ужуктаан солун

2023 чылдың январь 19-та республиканың база бир хоочун солуну “Тываның аныяктары” 90 харлаан. Аңаа тураскааткан ужуражылга-кежээге аңгы-аңгы чылдарда солунга ажилдап чораан хоочуннар “Чеди-Хаан” ресторанынга чыгып, солун сактышкыннары-биле үлешкеннер.

Ол хүн чыылган хоочуннарның эң улуг на-зылыгы бо чылын 87 харлаар Тываның алдарлыг журнализи, Тываның улустуң чогаалчызы Кара-Күске Чооду болган. Аяк шайны аартап ора, үрде көрүшпээн солунчулар боттарының үезинде канчаар, кымнар-биле ажилдап чораанын сактып, хөөрөшкеннер.

“ТА”-ның хоочуну Лариса Ховалыг:

– Бо солунга 1969 чылдың төнчүзүндөн тура машинакчылап ажилдап эгелзээн мен. Ынчан мени солуннуң кол редактору Александр Даржай ажилга хүлээп алган. Ол үеде редакция эрги бажыңга турган. Ынчан уругларым чаш турда, редакцияның коллективи бүгү талалыг мени деткип турганын каяа уттур боор. Эки-ле үелер турган. Чоорту корректорлап эгелзэш, ол олчаан барык 39 чыл бо солунга ажилдаан мен. Ажилдап келген үемден бээр эскерип чоруурумга, аңаа ажилдап турган аныяк журналистер дыка депшип турган. Сөөлүнде барып билдингир чогаалчылар, партия-совет ажилдакчылары, эртемденнер-даа үнгүлзээн. Ажыы-биле чугаалаар болза, Тываның билдингир чогаалчылары, журналистериниң хөй кези бо солундан чогаадыкчы ажил-ижин эгелзээн деп болур. Кончуг улуг төөгүлүг солуннуң бо хүнде 90 харлап турар юбилейинде чедип келгеш, кады ажилдап чораан коллегаларым-биле ужуражып чугаалажырымга, дыка-ла онза болду. Бо солунга ажилдап чораан бүгү эш-өөрүмге байыр чедирип тур мен!

“ТА”-ның хоочуну Коңгар Чигир-оол:

– Мен бо солунга 1968 – 73 чылдарда очулдурукчулап ажилдаан мен. Мени ажилга хүлээп алган кижиге, ынчангы кол редактору Валерий Севилбаевич Шаразиви. Ол чылдарда дыка шыырак журналистер ажилдап турган: Александр Даржай, Василий Монгуш, Алексей Бегзин-оол, Кчалов Саая, Владимир Серен-оол дээш өскелер-даа. Ол-ла чылдарда Василий Бора-Хөөевич радиокомитетче, Валерий Севилбаевич “Шын” солунче депшип чораан чүве. Хөй аныяктарның чогаадыкчы оруун ажыдып берген кончуг буянныг солун чүве бо. Бо хүнде кады ажилдап чораан эш-өөрүмнүң аразындан хөй кижиге аравыста артпааны хомуданчыг. 90 харлап турар хүнүнде ужуражылга-кежээге чалааны дээш четтирдим. Шуптуңарга байыр чедирип тур мен!

“ТА”-ның хоочуну Александр Шоюн:

– 1983 чылда Национал театрда ажилдап турумда, ынчангы директор Екатерина Танова комсомол обкомунче сени келдирткен дээш. Чеде бээримге, Олег Хопуя дарга “Тываның аныяктарына” ажилдаарын сүмелзээн. Ол-ла чылдың май 11-ден эгелзэш ол солунга ажилдап эгелзээн мен. Ол үеде кол редактор Шомаадыр Куулар, харысалгалыг секретарь Николай Сат турду. Редакцияга колдуунда аныяктар ажилдап турган. Үр-даа болбаанымда соомдан Чылгычы Ондар биле база-ла шукинчи эживис Сергей Ооржак келген, ооң соонда Антон Үержаа, Михаил Дуюнгар, Артур Хертек дээш өскелер-даа ажилдап турду. Ам бодап чоруурумга, кончуг дээн чогаалчылар, шыырак журналистер-биле ажилдап чораан-дыр мен деп үнелеп чор мен. Ынчан шупту комсомолчулар турган болгаш

аныяктар темаларын килдис аайы-биле үлешкилеп алгаш, хойжу бригадаларда аныяктарны, интернационалчы тема дээш хөй-ле темаларны чырыдып турдувус. Солунуус ынчан неделяда 3 катап үнүп турган. Чылгычы Чимит-Доржуевич афган темазын дыка чырыдар турду. Ол үелерде “Шуравини” бижээн кижиге. Мен неделяда чаңгыс удаа “Аныяк ленинчи”, “Сылдысчыгаш”, “Өзүмнер” деп булуңнарга уруглар темазын чырыдып турдум. Мээң килдизим даргазынга ынчан Светлана Сюр-ооловна ажилдап турду. Редакцияның килдистериниң аразынга соцчарыштарны доктаамал эрттирип турган-даа болза, шупту бот-боттарывыска дузалажып, демниг ажилдап турдувус. Бо солундан мээң журналисчи ажил-херээм ужукталган чүве.

“ТА”-ның хоочуну Надежда Эргеп:

– Бо солунга 1977 чылда ажилдап келген мен. Чаа-ла 25 харлыг аныяк үемде журналисчи оруумну бо солун ажиткан. Ынчан кол редактору Өлзей-оол Очурович хүлээп алган, ооң соонда редакторум Шомаадыр Дойлуевич Куулар турган. Бир чыл чагаа килдизинге, оон өөрөдилгө килдизинге кончуг хып дээн аныяк энергия-биле бедик хей-аът көдүрлүүшкүннүг дыка солун ажилдап турган бис. Кады ажилдап турган эштерим — Александр Шоюн, Алексей Бегзин-оол, Тамара Байкараевна дээш өскелер-даа. Ол үелерде редакциявыска “Дамырак” чечен чогаал каттыжыышкыны база ажилдап турган. Аңаа чаа-ла шүлүк, чогаал бижип эгелеп турган чогаадыкчы аныяктарга дыка ажыктыг, улаштыр чогаал ажылынче шымнып кириптеринге хөй кижиге дузалаан деп билир мен. Аңаа 10 чыл ажилдап чорумда, комсомол обкомунуң деткимчези-биле 1987 чылда Новосибирскиниң партияның дээди школазынче өөредип чорудупкан. Ону дооскаш келгеш, “Шын” солунга ажилдаан мен. Бөгүн солуннуң 90 харлап турар юбилейлиг хүнүнде кады ажилдап чораан эш-өөрүмнү көөрүмге, дыка өөрүнчүг-дүр. Байыр-лал-биле, коллегалар!

“ТА”-ның хоочуну Юрий Дарбаа:

– Мен 1988 чылда башкы институтун дооскаш, бо солунга ажилдап эгелзээн мен. Үш чыл дургузунда бөдүүн корреспондентиден харысалгалыг секре-

тарынга чедир ажилдадым. Ол үеде ажык чарлыг эде тургустунуушкун чылдары эгелеп турган. Бис үениң агымының аайы-биле солунга репрессия темазына хөй материалдарны дидими-биле бижип, төөгүнүң будалчак арыннары дээш өске-даа хөй темаларны чырыдып турган бис. Ынчан чон солун-сеткүүл дыка номчуур турган. 1990 чылда “Тываның аныяктары” солуннуң тиражы 23 муң 300 чедип турган. Коллектив дыка кызып ажилдап турган бис. Редакцияга кончуг шыырак чогаалчылар Экер-оол Кечил-оол, Михаил Дуюнгар, Александр Шоюн, Иван Херли, Артур Хертек, Ая Тюлюш дээш өскелер-даа турган. Ол үеде күрүнениң талазындан аныяк журналистерге деткимче улуг турган. Редакциялар боттары ниити чуртталга бажыңнарлыг безин турган-дыр ийин. “ТА” солун чаа туттунган ийи өрээлдиг бажыңга ийи корреспондентини чурттадып турган. Бир өрээлинге мен чурттап турдум. Оон чоорту журналистерге халас бажыңнарны база берип турган. Шак мынчаар күш-ажылчы базымымны бо солундан эгелзэш, бо хүнге чедир чеже-даа парлалга албанында ажилдап чоруур болзумза, журналистикада ам 35 чыл чеде бердим.

“ТА”-ның кол редакторунга ажилдаан Карина Монгуш:

– 2001 чылда “Тываның аныяктары” солунче ажилдаары-биле чогаадыкчы мөөрей чарлаан турган. Аңаа киришкеш, ажилдап кирген мен. Мени ажилга хүлээп алган редакторум Вера Ооржаковна Куулар, харысалгалыг секретарь – Галина Дулушовна Маспик-оол. Бо ийи улуг дуржулгалыг башкыларым журналистикаже оруум уштап-баштап берген. Ынчалдыр беш чыл дургузунда бөдүүн корреспондент, килдис эргелекчизи, оон 2004 – 2006 чылдарда кол редакторунга ажилдадым. Ынчан редакцияга аныяк корреспондентилер Чойгана Сат, Карим Монгуш, Омак Чамыян, Салим Монгуш, Надежда Сат, хоочун журналист Иван Херли, бухгалтер Чечекмаа Узум, корректор Лариса Ховалыг, солун өрүкчүзү Римма Монгуш, чолаачылар Виктор Коңгар, Аян Аракчаа ажилдап турган. Дыка онза эп-найыралдыг, бот-боттарын деткижер, дыка эки коллективке ажилдааным уттундурбас. Улуг чогаалчылар, шыырак журналистерниң изеп каан солунунга ажилдаары ынчан аныяктар, биске, дыка улуг чоргаарал турган. Бир катап К.К. Кудажы редакцияга чедип келгеш, “Бо солуннуң ажыглап турар логотивин хана-карак кыдыраашка хондур чураан мен. Мону черле өскертпейн көрүңер. Чогаадыкчы ажил-ижин эгелзээн солунумга холум үжүү чораан болза” — деп чугаалаанын утпас-тыр мен.

/ Мерген ОНДАР.
Ада ТЮЛЮШТУҢ тырттырган чуруктары.

/ Кызыл. 2023 чыл. Январь 19. “ТА”-ның хоочуннары.

"Тываның аныяктары" солунга 1972 чылда ажылдап чедип келдим. Өг-бүлевис ынчан Шагаан-Арыгдан Кызыл хоорайже көжүп келген турган. Солуннуң редакциязы ол үеде Щетинкин-Кравченко кудумчузунда ийи каът бажыңның бирги каъдынга турган.

Эң баштай мени солуннуң кол редактору Байыр-оол Монгуш чылы-биле ажылга хүлээп ап, солунга канчаар ажылдаарын, чүнү чырыдып бижириң, чагаалар-биле, бижикилер-биле харылзаа тудар ажылды канчаар чорударының дугайында хей ажыктыг арга-сүмени берген. Ынчалдыр мен кол редакторнуң сүмези-биле чагаа килдизинге ажылдай бердим. Ол килдистиң даргазы Чигир-оол Конгар арга-дуржулгалыг, шыңгыы негелделиг-даа болза, чымчак сеткилдиг кижиге болду. Меңээ берген бир дугаар даалгазы – почта-льон кижиге дугайында бижири болган. Даалганы күүседип, таныырым эки ажылдыг аныяк почта ажылдакчызының дугайында бижидим. Ол материалым солунга үнүп кээрге, өөрүүрүм-даа аажок...

Бир-ийи чыл ажылдап турумда, даргамны Чазак черинче депшидип апарган. Оон мени ооң орнунга чагаа килдизиниң эргелекчизинге томуйлап каан. Ол үеде ол килдисти чагаа база ажылчын, көдээ корреспондентилер килдизи деп адап турган.

Килдистиң кол кылыр хүлээлгези – келген чагаа-бижик бүрүзүн бүрүткээр, кайы килдиске баарын редактор резолюция салгаш, айтып бээрге, ол килдиске чедиргеш, солунга салган-салбаанын база хыналдага алыр. Үнмээн чагааларга ыяап-ла харыыны бээр, чылдагаанын тайылбырлап, авторга чагаа-биле дыңнадыр.

Ол үеде көдээ суурлардан, хоорайлардан бижикилер

Аныяксыг солунувус

/ 1977 чылдың май 5. Оң талазындан мурнунда олурар: Карыма Тулуш, Седип Монгал, Кызыл-Маадыр Куулар. Солагай талазындан артыкы одуругда: Сириңмаа Чооду, Лариса Иргит, Раиса Яндараа, Тамара Ондар, Клара Карашпай, Дина Анай-оол.

хейү-биле чагааларны бижи, кандыг-ла-бир темаларны көдүрүп турган. Номчукчулар база бижикилер-биле сырый харылзаа аныяктар солунунуң бир онзагай темазы турган. Солуннуң кол сорулгазы – кижизидилге, аныяк салгалды совет улустуң эки бүдүштүг чаңчылдарына, революсчу, дайынчы, шериг-патриотчу болгаш күш-ажылга өөредип-кижизидери турган.

"Тываның аныяктары" солуннуң арыннарынга комсомолчу аныяктар коллективтериниң дугайында хөйүнү чырыдып, хойжу бригадаларда, хову-шөлдерде, турлагларда, транспорт, харылзаа, хей-ниити чөмненилге черлеринде база өөредилге шугумунда ажылдап турар кызымак оолдар-кыстарның ажыл-ижин доктаамал чырыдып турган. Ол ышкаш "Тыва

кобальт", "Ак-Довурак асбест", чаа Шагаан-Арыг хоорайның тудугларының дугайында солуннуң журналистери хейү-биле чырыткан. Ооң-биле чергелештир школа, аныяктар, спорт темаларына хамаарышкан материалдарны, эки ажылдыг пионер, комсомол организацияларының ажылын, оларның кол сорулгаларын, аныяк өзүп олурар салгалды чараш ёзу-чаңчылдарга өөредип турарының дугайында дыка солун ажылдарының дугайында солуннуң редакторлары, харыс-салгалыг секретарьлары, хей санныг корреспондентилери, бижикилерии доктаамал чырыдып турган.

Ол үеде мээң-биле ажылдап чораан арга-дуржулгалыг журналистер М.С. Байыр-оол, А.А. Даржай, Ш.Д. Куулар, Ө.О. Монгуш, Н.С. Базыр бол-

гаш килдис эргелекчилери: Чкалов Мандыынчы, Охемчик Ондар, Эдуард Донгак, Кара-Күске Чооду, Зоя Донгак, Раиса Яндараа, Алексей Бегзин-оол, Надежда Эргеп, Монгал Седип.

Очулдурукчу, чогаадыкчы, шыдыраага чемпион акывыс Алексей Делгер-оол, фото-корреспондентилер Анатолий Неволин, Виталий Шайфулин, Владимир Амыр, парлаар машинакчылар Клара Карашпай, Дина Анай-оол, корректорлар Лариса Иргит, Лариса Ховалыг, чолаачылар Сергей Монгуш, Эрес-оол Монгуш кончук демниг ажылдап турганнар-ла болгай.

Кезээде аныяксыг солуннуң коллективиниң журналистери чүгле ажылдаарындан аңгыда, хоорайның хей-ниити ажылдарына идепкейлиг киржи, чайгы үеде Ча-

гытай, Дус-Хөлге эштип дадыгып-даа, дыштанып-даа турган бис. Кышкы үелерде хаак маргылдааларына киржи, шаңналдыг черлерни удаа-дараа ап турган. Чиик атлетика, шыдыраа маргылдааларының идепкейлиг киржикчилери болурундан аңгыда, уран чүүл көрүлделеринге база киржи, чогаадыкчы талантывысты-даа бараалгадып турган бис.

"Тываның аныяктары" солундан республиканың улус ажыл-агыйының хей-хей адырларын хей кадрларны беткээ. Ол солундан кончук шыырак кадрлар үнген, чижээ, төөгү эртемнериниң кандидаты болган М.С. Байыр-оол, Тываның улустуң чогаалчызы Александр Даржай парлалга сайыды чедир ажылдаан, Шомаадыр Куулар "Тыва Республика" солуннуң редакторунга, Алексей Бегзин-оол – "Хемчиктинг сылдызы", Артык Ховалыг – "Эне сөзү", Чкалов Мандыынчы – "Таңды-Тыва" солунга редакторлаан. Надежда Эргеп Чазактын парлалга секретарына, бо одуругларның автору Т.Б. Ондар совет, күүсекчи муниципалдыг албан органның хоочуну болган. Ол ышкаш "ТА" солундан тептинип үнген дыка хей журналистер "Шын" солунче, КТРК "Тываже" ажылдап тараан.

Аныяктарның ынак номчуксанчыг солуну "Тываның аныяктары" бо чылын 90 харлап турар-дыр. Ынак солунувустуң коллективинге юбилейлиг байырлалын таварыштыр эки, чаагай күзээшкinnerни, чогаадыкчы ажыл-ишти йөрээп, демир-үжүү чидиг, бижиттингир болзун, чаа-чаа солун темалыг материалдар чырыттынып, парлаттынып үнүп-ле турар болзун деп күзедим!

/ Тамара ОНДАР, Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы, Кызыл кожууннуң хүндүлүг хамаатызы, "Тываның аныяктары" солуннуң хоочуну.

| КУЛЬТУРА |

2022 чылда кылып чоруткан ажылының түңнели

Эрткен 2022 чыл ТР-ниң Культура яамызынга дыка-ла чымыштыг болган. План ёзугаар кылдыңган өске үүрмек айтырылгаларга доктаавайн, кол-колун кысказы-биле демдеглээрге, мындыг:

Эрткен чыл дургузунда "Культура" национал телевилел-биле федералдыг болгаш регионалдыг деткимчениң ачызында Кызыл кожууннуң Каа-Хем суурда, Өвүрнүң Саглыда, Чөөн-Хемчиктинг Чыраа-Бажы суурунда 3 көдээ культура бажыңнарына капиталдыг септелгени чоруткан. Ол ышкаш Бай-Тайганың Тээлиде, Кызыл кожууннуң Сукпакта, Мөңгүн-Тайганың Кызыл-Хая суурунда уругларның уран чүүл школаларына ыңдыг септелгени чоруткан. 2022 чылда модельдиг

5 ном саңын Бай-Тайга, Чеди-Хөл болгаш Кызыл кожууннарның төп библиотекаларын, Кызыл хоорайның Гайдар аттыг төп уруглар библиотека-зын Чаа-Хөл кожууннуң төп библиотеказының Ак-Туруг суурда салбырын чаарткан.

Оон аңгыда, эрткен чылын Кызылдың "Спутник" микрорайонунда 1077 дөрбелчин метр шөлдүг Культура төвүнүң тудуун эгелээш, бо хүннерде ажылдың 68 хуу-зун кылыпкан. Чаа Культура төвүн 2023 чылда ажылгалаче кириер.

Эрткен чылын "Сорунза" губернатор телевилели-биле Каа-Хемниң Эржейде, Кызыл кожууннуң Элегес-Аксында, Бии-Хемниң Сесерлигге, Таңдының Успенкада болгаш Кызылдың "Левобережная" микрорайонунда 5 чаа культура бажыңнарын туткан. Ооң

акшаландырышыкынын республика болгаш муниципалдыг бюджеттен үндүрген.

База бир демдеглеп каар ужурлуг чүүл – Креатив-тиг индустрия школазының 2022 чылдың сентябрь 9-та ажиттынганы. Ол Школаның өөредилге программазы ёзу-гаар 6 студияда 120 уруглар хаара туттунган. Ол кандыг студиялар дээр: үн режиссу-разы болгаш үн дизайнының студиязы, чурук тырттылары болгаш видео-биле ажылдап билиринге өөредир студия, анимация болгаш 3D графика, дизайн, интерактивтиг технологиялар, электроннуг хөгжүм студиязы.

Оон аңгыда, эрткен чылын республикага солун культу-руг хемчеглер удаа-дараа эрткилээн: Башкирияның күрүнениң ойнаарактар театры шиилерни көргүскен; Москва, Улан-Удэ, Япония,

Узбекистандан балет артистери Тываның артистери-биле Кызылга "Азияның балет сылдыстары" деп солун көргүзүүн кылган; Тываның шылгараңгай композитору В. Токаның 80 чылынга тураскааткан улуг концертти Красноярскының академиктиг симфония оркестри Кызылга кээп көргүскен; "Азия төвүндө хөөмөй" деп Делегей чергелиг IV-кү хөөмөй фестивалына Моол, Кыргызстан, Казахстан, Якутия болгаш Хакасиядан аалчылар кээп киришкен; "Азия төвүнге ужуражылгалар" деп регионнар аразының этниктиг фестивалына Кемерово, Иркутск, Новосибирск областтардан болгаш Хакасия, Алтай, Бурятиядан киржикчилер келген.

База бир солун хемчег эрткен чылдың төнчүзүндө болган. Ол болза, I-ги делегей чергелиг сарыг шажынның

кинофестивалы. Аңаа Кыргызстан, Норвегия, Алтай, Бурятия, Калмыкия, Якутия, Татарстан, Мордовиядан база Тываның филмнери киришкен. Фестивальдың кол шаңгалын "Эдемче орук" деп Кыргызстан филм чаалап алган.

2022 чылдың төнчүзүндө база бир онзагай болуушкун – РСФСР-ниң база Тыва АССР-ниң улустуң артизи Максим Монгушжуквич Мунзукка хүлөрдөн кылган тураскаалды В. Көк-оол аттыг Национал хөгжүм-шии театрында түр када тургусканы. Ооң таныштырылгасы декабрь 11-де байырлыг байдалга эрткен. Аңаа сураглыг артистинг уругдары, тураскаалдың автору болгаш өске-даа сураглыг культура ажылдакчылары киришкен.

/ ТР-ниң Культура яамызының парлалга албаны.

Тура-соруктуг спортчу авалар

Бистиң херээжен чонувустун аразында бурунгаар көрүштүг, тура-соруктуг төлөптиглер бар. Оларның эрткен чылда ажыл-ижин түңнөп көөр болза база солун. Республикада «Чаңгыс демниг Россия» партиясының шугуму-биле херээжен чоннун ортузунга чаңгыс эвес удаа спортчу оюннар болуп эрткен.

Мону сагындырып каалы, эрткен чылын «Чаңгыс демниг Россия» партиясы тургустунганындан бээр 21 чыл болган. Бо партияның байырлалын таварыштыр 40 хардан өрү назылыг херээженнер аразынга хол бөмбүүнге маргылдаа хамыктың сонуургалын оттурган. Мындыг солун спортчу хемчегни партияның кежигүннери Елена Ховалыг биле хол бөмбүүнүн тергин ойнакчызы Кара-Кат Куулар башкарып эрттирип база

ырак-узак суурлардан чонну хаара тутканын демдеглевес арга чок.

База бир маргылдаа май айда болган, хоочун спортчу Айлаң Кыргыстың 55 харлаанынга уткуштур херээжен кадыннар хол бөмбүүнге солун оюнну көргүскен. Ынчан партияның чаа командазынга тергин спортчу Кара-Кат Куулар баштаан кадыннар шыырак ойнаан. Кожууннардан болгаш найысылалдан 18 команда киришкен түңнелинде, «Чаңгыс демниг Россия» партиясының кадыннары бүзүрелдиг-биле тиилеп, шилчип чоруур кубокту ап, хүндүлел бижик база акша-биле шаңнатканнар. Ийи дугаарын Бай-Тайганың кадыннары, а Барыын-Хемчиктиң чыынды командазы үшкү төлөптиг олутту база дөрт дугаарын Тываның күрүне университетиниң кыстары ээлээн. Шыырак ойнакчы-

ларны онзалап демдеглээр болза эки, «Эң эки халдакчы» дээш Кара-Кат Куулар, Аяна Кызыл-оол, Меңги Саая, «Эң эки көдүрүкчү» Саяна Куулар, Чойган Лапчаа, «Эң эки камгалакчы» дээш Елена Ховалыгга база шыырак тренер Оюмаа Ооржак оларга тускай шаңналдарны тывысканы онза болду. Бо маргылдааның ээзи Айлаң Кыргыстың төрелдери, эш-өөрү келген ойнакчыларга акша шаңналдарын тыпсып, сеткилинден өөрээнин дамчытканнар.

Ол ышкаш декабрь эгезинде «Чаңгыс демниг Россия» партиясының 21 чылдаан байырлалын уткуштур кадыннарының алды командазы идеп-кейлии-биле киржип, боттарының күжүн шенежип, хол бөмбүүнге маргылдааны бедик деңгелге эрттиргени уттундурбас болган. Херээжен

спортчуларның хей-аьды бедик болгаш чараш оюннарны көргүзүп, аарыкчыларның сонуургалын база чаалап алганнар.

Ол айда улаштыр-ла республикада билдингир спортчу команда «Саяналар» кубогунга хол бөмбүүнүн оюну улуг-бичии чоннун сонуургалын оттурган. База-ла херээжен команда-лар чыгып кээп, солун маргылдааны эрттиргеннер. Бо оюнга уруун деткип келген 75 харлыг Борбалдай Дамба бодунун бодалдары-биле үлешти: «Школачы тургаш-ла хол бөмбүүнге ойнап чораан мен. Баштай херим ажыр ойнаар дүрүмден эгелеп өөренир чүве болгай. Ынчан бөмбүк безин тывыл-бас, пөс-таавы борбактап алгаш, ойнаар турган бис, ам бо шагда магалыг апарган-дыр. Бистиң үеге бодаарга, оюннун чурumu, дүрүмү өскерилген. Бут-биле көдүрө текектеп ойнаарга, чөпшээрээр, бажы-биле ажыр моңнаптарга, база ажырбас болуп турары мени кайгатты» — деп, хоочун спортчу сеткилин ажыдып чугааланды.

Шынап-ла, хол бөмбүүнүн чурумунун өскерилгенин бо ава дораан эскерген-дир. «Саяналарның» маргылдаазы база-ла шыырак эрткен, ойнакчылар-даа мага хандыр ойнап ап, тура-соруктуун көргүзүп, шаңнадып мактадып, ам-даа бурунгаар хөгжүп, спортту сайзырадыр дээрзин сүмөлөшкеннер.

Бо каш чижектен эскерерге, бистиң республикада херээжен чоннун аразында хол бөмбүүнүн оюну сайзырап турары эки-дир. Маргылдааларны удаа-дараа көрүп, харын-даа бодум база эштерим-биле кады ойнап чор мен. Мындыг тура-соруктуг, спортчу авалар бистиң аравыста төлөптин көргүзүп чорууру чоргааранчыг-дыр.

/ Айлаң КЫРГЫС,
спорттун хоочуну.

Тоолдарывыс
утпаалыңар

Шаанда шагда, мен бичиимде, кежээки амдангы быдааны аштанып-чемненген соонда, ачам дөр бажыга олурупкаш, тоолдап-ла эгелээр. Бис чеди оол, дөрт кыс ачавысты долгандыр олурупкаш, дыңнап-ла эгелээр бис. Ачам дыка тоол ыдар чораан. Ооң тоолдаан тоолдарының маадырлары мээң караамда ам-даа көстүп чоруур. Танаа-Херел мөгениң канчаар девип, чарын аразындан туткаш, бөөлдей аарак шүглүп чорааны ам-даа караамда хүрежип турар хевээр. «Бокту-Кириш, Бора-Шээлей алышкылар», «Өскүс-оол», «Танаа-Херел» дээш оон-даа өске.

Шаанда тоол ыдар тоолчуларывыс хей чораан. Олар бир аалдан бир аалче чаладып тоолдап чорааннар. Ам чок. Кайгамчык чечен-мерген сөстүг, солун маадырларлыг тоолдарывыс анаа-ла аптара иштинде чыдып берген.

Үш чыл бурунгаар Киргизияга Бүгү-делегейниң чонунун беш дугаар эпос байырлалы болду. Бис улуг эртемденис Зоя Кыргысовна Кыргыс баштаан хөөмейжилер, артистер чалалга-биле чордувус. Бүгү делегейден эртемденнер, артистер чедип келген. Индиядан, Тибеттен, Кыдаттан, Америкадан, Франциядан, Россияның чурттарын-дан хей чон келген. Бүгү делегейниң артистериниң концерттерин мен хамнап тургаш ажыттым.

Аңаа бир солун чүүл — кыргыс чоннун шаандагы тоолчузу Саякпайның чүс чээрби беш чыл оюнга тураскааткан

тоол мөөрейи болду. Кыргыс чон ол «Манас» дээр тоолунга дыка ынак, тоолдаар чон болду.

Токтугул аттыг филармонияның бир дугаар каъдында тоол театры бар. Ол театрның ханазында шаандагы тоолчуларның портреттерин долгандыр азып каан. Кайы тоолчу кандыг тоолду ыдып чораанын шуптузун тайылбырлап бижип каан. Дыка солун.

Тоол мөөрейинге мен база кириштим. Танаа-Херел мөгени тоолдадым. Кыргыс чондан бичии оол тоолдап эгеледи. Улуг-биче чок тоолдааш туруп бээр чон болду. Көрүкчүлөр зал долу. Ол кыргыс чон тоолун утпаан. Ам-даа тоолдарын ыдып, өөредип чоруур. Кыргыс чон чечен-мерген дылдыг. Ооң херечи-зи — кыргыс чоннун улуг чогаалчызы Чиңгис Айтматовтан илдең деп бодаар мен. А бис, тывалар, тоолдарывыс уттупкан бис. Кончуг солун тоолдарывыс библиотекаларның ханаларында, ээремчиктерниң дузактарында туттура берген чыдарлар. Хомуданчы!

Тоолдарывысты катап көдүрээлиңер. Солун тоолдарывысты катап сактылыңар, тоолдаалыңар. Аныяк-өскенге тоолду өөредиңиңер. Тыва тоолдарывыстың чечен-мерген сөстерин, тоолдун өлүм чок маадырларын аныяк-өскенге үлегер кылдыр өөредир болза эки. Эки тоолдаар болзувусса, тыва дылывыс чидирбес бис. Аныяк-өскен база дылын утпас болур. Школаларга тыва тоол кичээли база турар болза эки деп бодаар-дыр мен. Аныяк-өскенис тоолдап эгелээр болза, төрөөн дылывыс чидирбес бис.

/ Дыртык МОҢГУШ,
ТР-ниң улустун артизи, Буян-Бадыргы ордениниң III-кү чергезиниң эдилекчизи.

Чиңгине тыва
аттарны адаза...

«Чиңгине тыва ат» деп «Шын» солунга үнген материалды бижээн Шолбан Сааяга катчып, бодум бодалдарым илередикседим. Чуртталга, салым-чолга аттың салдары дыка улуг дээри шын. Чижээлээрге, Орлан — орлан-шоваа, аваангыр, чүге-даа алыспас, Эрес — эрестиг, кежээ, эртежи, Дидим-оол — кончуг дидим, чарт угаанныг, бурунгаар депшилгелиг, Мөңгүн-оол — мөңгүн ышкаш арыг сеткилдиг, бүдүштүг, Чечек-кыс — оран-делегейниң чечээ ышкаш сеткилге кирер уруг, Север-маа — север, удазынга ораашпас, өг-бүлезиниң каастакчызы, Буян, Буянмаа — буянның, кежиктиг, дузаарга, өг-бүлезинге буян чедирип чоруур дээн ышкаш чараш езу барымдаалыг аттарны адаары ховартаан.

Чаа төрүттүнген уругларын лама башкыларга кирип, канчаар-даа ададып алган кээр. Танырым аныяктардан «Урууңар ады кым?» — деп айтырымга, «Номин» — деп. «Ол чүү уткалыг ат боор? Ат деп чүве кижиниң чуртталгазын харыылаар уjurлуг болгай» — дээримге, «Лама башкылар дыка аас-кежиктиг ат дээр чорду — диштилер. Ады Саая Номин... Элдептиг. Норгянмаа, Норжимаа, Батыр (богатырь) — маадыр (тыва), а Батыр чиңгине тыва база эвес. Байслан база тыва эвес. Байыскылан деп

тыва маадыр полководчу турган. Ол тыва атты алган болза. Чиңгине тыва аттарны адаары күзенчиг.

Ам каш чыл болза шупту төвүт аттарлыг болу берген турарывыс кончуг улуг частырыг деп хуумда санаар мен. Ынчап чоруур болзувусса чер-чуртувус, төрөл-аймактарывыс, Тыва күрүневис, дылывыс эстип, чидип чоруй баары коргунчуг. Хүрээ-хиит лама башкылары чүге билдин-мес аттар адап турар ирги, национал тыва аттарны адаары күзенчиг.

Тыва аттарны эгидип сайзырадыры-биле чогаалчылар, эртемденнер, башкыларның киржилгези-биле диспут, конференция хевирлиг чүүлдерден эрттирзе деп бодаар мен.

Шаанда ажы-төлүн аза-четкер, аарыг-аржыктан чажырап дээш канчаар-даа адап турганы база уjurлуг, каттырынчыг, чаптанчыг-даа. Чылбак (хирлиг), Шалдаң-оол, Казырыкпай, Хоптак-Хуна, Өтек-оол, Доос-Кара, Калдармаа дээш оон-даа өске. Ынчангаш ажы-төлү хур-менди, аарыг-аржыкка белен алыспас өзүп кээр. Судурлар, хелин-нер аттары-биле база адаар турган: Чадамба, Базыр, Санчы, Дарыма, Санчай... Бурунгу өгбелеривистиң чаагай, чараш чаңчылдарын, угаадыларын сагып чоруур болзувусса, ынчан эки чурттаар бис. «Шугум чазаарда шыгаар, шуугаар бетинде боданыр» деп үлегер домак ханы уткалыг, өөредиглиг, кижизидилгелиг. Ат — кижиниң боду дээр болгай.

/ Ыраажы КЫРГЫС.
Улуг-Хем кожуун.

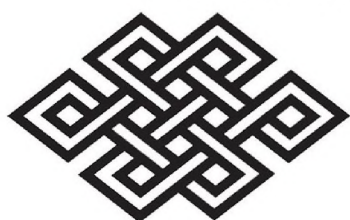
В ООО ЭНЕРГОСТРОЙ требуются:

- ▶ бригада каменщиков,
- ▶ столяр,
- ▶ производитель работ (прораб),
- ▶ инженера ПТО,
- ▶ мастера СМР,
- ▶ заместитель главного бухгалтера,
- ▶ разнорабочий.

89016773504,
89961295555

РЕКЛАМА

АЛДЫН, МӨҢГҮН САДЫП АЛЫР МЕН.
ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРНЫ
ДҮРГЕНИ-БИЛЕ СЕПТЕП КЫЛЫП ТУРАР.
МӨҢГҮН ЮВЕЛИРЛИГ КЫЛЫГЛАРЖЕ
35% ЧИИГЕЛДЕЛИГ.
ЮВЕЛИРЛИГ САЛОН
“ЗОЛОТАЯ ЦЕПЬ”

АДРЕЗИ:
КОЧЕТОВ КУДУМЧУЗУ, 49
2 ДУГААР КАҢТ.
8-923-338-9188

РЕКЛАМА

Музыкальная передача

“От всей души”

ВТОРНИК / ЧЕТВЕРГ / СУББОТА

ПОЗДРАВЛЕНИЯ ПРИНИМАЮТСЯ
НА РУССКОМ И
ТУВИНСКОМ ЯЗЫКАХ

ПО АДРЕСУ:
г. Кызыл, ул. Красноармейская, д. 100, каб. 309
tyvamedia@bk.ru
8(394-22) 2-18-10, 8-923-267-0749

РЕКЛАМА 12+

3500
руб.

– 1 песня
– 6 фото
– до 70 слов

*Стоимость дополнительного слова: 50 руб., фото: 150 руб., песни: 700 руб.

МедиаХолдинг
ТываМедиаГрупп

TUVA.MEDIA

ТУВИНСКАЯ
ПРАВДА

TMG

ШЫН
НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН24
ТуваРАДИО
«ЗВЕЗДА-КЫЗЫЛ»

СЫЛДЫСЧЫГАШ

Тыванын
АНЫЯКТАРЫ
Молодежь Тувыул. Красноармейская, 100
каб. 309

8-923-267-07-49 2-18-10

РЕКЛАМА

12+

МУЗЫКАЛЬНОЕ ПОЗДРАВЛЕНИЕ

(хөгжүмнүг байыр)
на телеканале «Тува 24»
*от 2499 рублей
(до 70 слов, 3-4 фотографии)

РЕКЛАМА В ГАЗЕТАХ

«Тувинская правда»
«Шын»
«Сылдысчыгаш»
«Тыванын аныяктары»

РЕКЛАМА НА РАДИО

«ЗВЕЗДА-КЫЗЫЛ» 104.4. FM
*ОТ 99 рублей

ИЗГОТОВЛЕНИЕ СУВЕНИРНОЙ ПРОДУКЦИИ

Кружки, тарелки, магниты,
футболки, бейсболки с нанесением

РАЗМЕЩЕНИЕ ПЛАТНЫХ
УСЛУГ НА САЙТЕ ИА
“ТУВАМЕДИАГРУПП”

| ӨӨРЕДИЛГЕ |

Чөөн-Хемчиктин башкылары – тиилекчилер

«Мээң эң-не эки кичээлим» – Бүгү Россияның профессионал башкыларының уран мергежилиниң тергиннерин шылгаар мөөрей. Бо хемчег немелде өөрөдилге болгаш школа назыны четпээн уруглар өөрөдип-кижизидер арга-дуржулгалыг башкыларның аразына болуп эрткен.

Россияның аңгы-аңгы булуңнарындан келген 120 шыырак педагогтар аңаа киришкен.

Оларның аразындан Чадаана хоорайның «Хээлер» уруглар садының башкызы Ангелина Хомушкунуң онзагай уран мергежилин үлелеп, мөөрейниң тиилекчизи кылдыр шилээн. А немелде өөрөдилге талазы-биле Чыраа-Бажының ортумак школазының педагог-библиотекары Чодураа Кара-Сал үшкү черге төлөптүг болган.

Республиканың кожуун-суурларында башкылар сайзыраңгай үениң негелдези-биле эки ажылдап турарының база бир херечизи ол.

/ Р. ДЕМЧИК белеткээн.

ЧУРУКТА: Ангелина Хомушка,
Бүгү-российжи мөөрейниң тиилекчизи
педагог-библиотекарь Чодураа Кара-Сал.

Хоорган тарааның чаагай чыды

Тывада Шагаа уткуштур белеткел кидин түлүк эгелей берген. Ол ышкаш Тыва Республикада бо чылды Чоннуң чаңгыс эп-сеткилиниң чылы кылдыр чарлаптарга-ла, Мөңгүн-Тайга кожууннуң Мөген-Бүрен сумузунуң улуг-биче чону демнешип кирипкен. Бир дугаар ээлчегде тускай шериг операциясында киржип турар оолдарга ачы-дуза чедирилгезин белеткээр ажил идепкейлии-биле чоруп турар.

Сумунуң бүгү удуртукчулары, депутаттары чыгып хуралдааш, сумунуң арбан бүрүзү чартык шоодай тараа далганын дужаар, чартык шоодай боорзакты быжыраар болгаш саржаг, ааржы, чигир, курут, тушёнка, эм-таңны чыыр деп шиитпирлээн.

Февраль 4-те Культура бажыңыга Чоннуң чаңгыс эп-сеткилиниң чылын сумуга ажытпышаан, бо бүгү арбаннарның белеткээн аъш-чемин чыып, аңаа

түңнелдерни кылыр дээн.

Январь 21-ниң хүнүн сумуга тараа соктаар, хоорар хүн кылдыр чарлааш, Мөген-Бүрен сумузунуң арбан бүрүзү мөөңешип алгаш, кудумчу бүрүзүнге тараа хооруп хүнзээннер. Агаар-бойдус чеже-даа соок, шириин болза, ажил-иш кидин түлүк хай-

нып турган. Ол хүн хоорган тарааның чаагай чыды өгнүң дүндүүндөн үнүп, кайыын-бээр айдызап турган.

Кошкар-оол арбанының чурттакчылары сумунуң хоочуннары Сергелең, Шой-оол Делгер-оолдар, Алдын-оол Иргит, Сагаан Салчакка баштаткан аъш-чемниг, арга-

сүмелиг, өөредиглиг, чугаа-сооттуг, ыр-шоорлуг ажыктыг хүннү эрттирип, демнешкен. Түңнелинде, чартык шоодай далганы арбайдан, кызылтастан белеткээн. Дараа-зында субботада база катап чыылгаш, боова-боорзак быжыраар деп планнап алган. Сүгү арбанының чурт-

такчылары хары черде оолдарывыска дуза кылдыр тарааны хооруп, демнии-биле кылганнар. Демниг сүгүжүлөр 3 дээрбе, 4 бала, согаашты, деспини эккелгеннер. Тарааны деспиге челбииринге Тамара Тараачын-ооловнага чедер кижичок болган. Чыылганнар баштак-хөглүг ажылдап турда, өгнүң аныяк ээлери Аңгырак, Чодураа Ховалыглар сүттүг шайын кудуп, сарлык эъди дүлгөн амданныг, чаагай мүннү хайындырып, үнген-кирген чонну аъшкарып-чемгерип хүндүлээннер.

Үе-дүптен бээр өгбелеривистиң кылып чип чораан сүүзүннүг чеми — арбай далганы кижиниң ишти-хырнын арыглаар, иммунитетти быжыглаар, белен аштатпас. Шагаа уткуштур тускай шериг операциясында киржип турар эрес-дидим, маадырлыг оолдарывыска далайга дамды дузаны чорудуп, төрөөн чуртунче кан кадык, онча-менди, тиилелгелиг чанып келирин четтикпейн манаар бис.

/ Мөген-Бүрен сумунуң медээзи-биле.

| КОЖУУННАРДАН МЕДЭЭЛЕР |

Башкыларга методиктиг хүн

Улуг-Хем, Чеди-Хөл, Чаа-Хөл кожууннарның школаларының тыва дыл болгаш чогаал башкыларына ТР-ниң Национал школа хөгжүдөр институту Шагаан-Арыгның 2 дугаар школазынга методиктиг хүннү организаастаан. Ук

хемчегни башкыларның эртем-методиктиг болгаш чогаадыкчы билиин бедидер сорулга-биле кылган.

Методиктиг хүннү Россияның эртем хүнүнге тураскаадып эрттирген. Аңаа тыва дылдың башкылаашкыны, ону кадагалаары, хөгжүдери дээн ышкаш чидиг айтырыгларны сайгарган, ол ышкаш Шагаа байырлалында республиканың педагогика ниитилелиниң съездизинге белеткелениң дугайында чугаалашкан.

Ооң-биле чергелештир Россияның болгаш Тываның чогаалчылар эвилелиниң кежигүнү, дээди категорияның тыва дыл болгаш чогаал башкызы Меңги Ооржактың башкылаашкын ажылынга 25 чыл оюнга тураскааткан мобилдиг делгелгени организаастаан.

Тыва дылым - чоргааралым

Чеди-Хөл кожууннуң Хову-Аксы сумузунуң Таңды-Уула аттыг төп культура өргээзинге эне-кадынар аразынга "Тыва дылым - чоргааралым" деп өөредиглиг, чараш, онза хемчегни кожууннуң Херээженнер чөвүлелиниң кежигүннери Ч.М. Демирел, Э.Д. Кыргыс организаастаан.

Хемчегниң кол сорулгазы — өзүп орар ажы-төлге, аныяк-өскенге чиңгине тыва дылга шын чугаалажып, харылзажып, номчуп, бижип, салгалдан салгалче дамчыдып, камнап-кадагалаарын кыйгыраары.

Ожуктуң үш дажы дег төрөөн чуртувус, төрөөн иевис, төрөөн дылывысты уттуп-чидирбес болзувусса эки деп хемчегге шиитпирни үндүрген. Төрөөн тыва дылывысты үнелеп, камнап, кадагалавас болзувусса, таңдаш-кара тыва нация-выс чидериниң барымдаазы улуг. Дыңнаарга, сыгырга куш дег кыңгырткайнып турар чараш төрөөн тыва дылывысты билир кижиче өске дылдарны шиңгээдип алыры белен болур деп хемчегниң киржикчилери чугаалап турган.

Чыылган чон төрөөн дылынга онааштыр саналдарын кирип, тыва ырларны ырлажып, кожамыктааннар.

Мөңгүн-Тайганың волонтерлары

Республиканың кожууннарында идепкейжи аныяктар — волонтерларның тускай шериг операциязының киржикчилериниң өг-бүлелеринге деткимче көргүзери эки чаңчыл апарган. Мөңгүн-Тайга кожууннуң эки турачылары хей ажы-төлдүг иеге дузазын көргүскеннер. Өг-бүлениң ийи оглу тускай шериг операциязының киржикчилери. Алышкыларның бирээзи эки турачылап, а өскези мобилизаастаашкын-биле чораан.

Чыккылама соок хүнде 5 волонтер хей ажы-төлдүг иениң хериминиң иштинде хөмүрнү кажааже киир эжип бергеннер.

/ Алдынай АРАКЧАА белеткээн.

ШЫН

ТУРГУЗУКЧУЗУ:

"Тывадиагрупп" ПБ
ТР-ниң КАА

Кол редактор
Н.В. САТ.

Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүң адреси:
667000. Тыва Республика
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100,
каб. 29, 32

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Редактор — 2-01-35.

Чарлал килдизи — 2-18-10

Солун чыскаакчылары:

С. Н. Монгуш, А. К. Ооржак — 2-17-94

Корректор: Ч. Н. Мачык,
А. А. Лагбы — 2-17-94

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албанның Тыва Республика талазы-биле эргелели «Шын» солуну 18.10.2022 чылда бүртүкээн.

Херечилелдин дугаары —

ПИ № ТУ 24-01214

Солунну «Тываполиграф» КХН-ге парлаан.

(Индекс: 667000. Тыва Республика, Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылгалары дээш авторлар боттары харыылаар.

Чагыдылга индекиси:
хуу кижилерге — П6855,

организацияларга — П6860

Солун неделяда ийи катап үнер (среда, суббота).

Номерни парлаглаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Солун келбейн барганда, 2-11-52 телефонче долгаар.

Солунуң сайтызы:
shyn.ru

Электроннуг почтазы:
shyntuva@mail.ru
shyntuva@yandex.ru

Неделяның тиражы
6700 кезек

2023 ЧЫЛДА «ШЫН» СОЛУНУҢ ЧАГЫДЫЛГАЗЫ:

ПОЧТА ДАМЧЫШТЫР — 1282,9 рубль.

БИР ЭВЕС РЕДАКЦИЯДАН ЧАГЫДАР БОЛЗА,
ЧАРТЫК ЧЫЛДА — 864 рубль.
Тел.: 8(39422)2-18-10